

JAN ERAZIM VOCEL

ŽIVOT A DÍLO ZAKLADATELE ČESKÉ
ARCHEOLOGICKÉ VĚDY

THE LIFE AND WORK OF
THE FOUNDER OF CZECH
ARCHAEOLOGICAL SCIENCE

Karel Sklenář

NATIONAL
MUSEUM

: 205 years

ŽIVOT A DÍLO ZAKLADATELE ČESKÉ
ARCHEOLOGICKÉ VĚDY

THE LIFE AND WORK OF
THE FOUNDER OF CZECH
ARCHAEOLOGICAL SCIENCE

Karel Sklenář

NATIONAL
MUSEUM : 205 years

JAN ERAZIM VOCEL

**NATIONAL
MUSEUM** : **205** years

JAN ERAZIM VOCEL

ŽIVOT A DÍLO ZAKLADATELE
ČESKÉ ARCHEOLOGICKÉ VĚDY

THE LIFE AND WORK OF THE FOUNDER
OF CZECH ARCHAEOLOGICAL SCIENCE

Karel Sklenář

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/17.II.e, 00023272).

Vědecký redaktor: PhDr. Marika Tisucká, Ph.D.
Recenzenti: PhDr. Michal Lutovský
doc. PhDr. Miroslav Popelka, CSc.

© Národní muzeum, 2023

Texty © Karel Sklenář, 2023

Foto © archiv Karla Sklenáře, 2023

Zdroje ilustrací v textu: Archiv Národního muzea, Praha (obr. na str. 97, 119, 235); České muzeum stříbra, Kutná Hora (obr. na str. 77, 118 a v příloze, označené ČMS KH); Státní okresní archiv, Kutná Hora (obr. na str. 33, 39, 72, 124, 126, 165, 198, 207, 248, 254, 299, 301, 308 a v příloze, označené SOkA KH); ostatní: archiv autora. U vyobrazení v příloze je původ vyznačen zkratkou instituce.

Fotografie na obálce: J. E. Vocol – litografie podle kresby Karla Maixnera z roku 1867.
J. E. Vocol – lithograph based on drawing by Karel Maixner from 1867.

ISBN 978-80-7036-789-6 (print)

ISBN 978-80-7036-790-2 (pdf)

OBSAH

ÚVODEM	11
KNIHA PRVNÍ: VOCELŮV ŽIVOT A PŮSOBENÍ	13
Část I Život před archeologií	13
<i>„...první trvalé dojmy na mladistvou mysl...“</i>	
Vocel – žák a student (1802–1824)	13
<i>„...abychom více o vychování šlechty naší starati se mohli...“</i>	
Vocel – domácí učitel a vychovatel (1824–1842)	17
<i>„...láska naplněna, vina vykoupěna a zločin potrestán...“</i>	
Vocel – dramatik (1820–1838)	26
<i>„...v proudu belletristiky vídeňské...“</i>	
Vocel – prozaik (1827–1846)	29
<i>„...něco valného a vlasti opravdově užitečného sploditi...“</i>	
Vocel – básník (1827–1849)	31
Přemyslovci	32
Meč a kalich	38
Labyrint slávy	44
<i>„...snášejme do těchto listů duševní zbraně...“</i>	
Vocel – redaktor Časopisu Českého museum (1843–1850)	52
<i>„...bez vzdělanosti zůstává lidstvo otrokem pouhé hmoty...“</i>	
Vocel – publicista a politik (1839–1849)	61
Před rokem 1848	62
Rok 1848	67
Ústavodárný sněm	72
Mezi revolucí a normalizací	74
Vocelovy politické zásady (shrnutí)	76
<i>„...Má domácnost je tichá...“</i>	
Dodatek první: Dvě Vocelova manželství	81
<i>„...muž zraků jiskřených, postavy vážné, řeči plynulé, líbezná...“</i>	
Dodatek druhý: O podobě Jana Erazima Vocela	86
Část II Život s archeologií	88
<i>„...přetrhal struny varyta svého a zablouhal se do studium...“</i>	
Vocel v Archeologickém sboru (1843–1871)	88
Česká archeologie v době Vocelova příchodu do Prahy (1842)	88

Vznik Archeologického sboru (1841–1843).....	91
První období Archeologického sboru: výlučnost (1843–1848)	97
Druhé období Archeologického sboru: krátká naděje (1848).....	113
Třetí období Archeologického sboru: normalizace (1851–1854)	115
Čtvrté období Archeologického sboru: stabilita (1854–1871)	118
<i>... „mně se až dosud na cestě dosti dobře vedlo, někdy ovšem i bídě...“</i>	
Vocelovy cesty za památkami (1850–1870).....	123
<i>... „starožitnosti české sbíratí, zachovávatí a ve známost uvožovati...“</i>	
Vocel – budovatel archeologických sbírek Muzea (1850–1871).....	135
Vocelovi asistenti	138
Vocelovy expozice	140
<i>... „aby všechny archaeologie a topografie se týkající práce v jedno sbíral...“</i>	
Vocel jako zakladatel českého archeologického časopisu (1843–1854)	143
<i>... „z brobů dávné slávy zbyla porouchaná, osamělá zed...“</i>	
Vocel – ochránce památek (1854–1871).....	154
<i>... „abychom plody umělecké ze stanoviska souvěkého vývinu vzdělanosti</i>	
Vocel – historik umění (1847–1871).....	161
<i>... „mužů vědychtivých valný sbor...“</i>	
Vocel v Královské české společnosti nauk (1843–1871)	174
<i>a tato přispívá k uvědomění a uslechtní mladého pokolení...“</i>	
Vocel na pražské univerzitě (1850–1871).....	178
„Starožitnosti“ na univerzitě před Vocelem.....	178
Vocelova cesta k profesuře (1849–1850)	181
Vocel a česká vládní strana (1850–1854)	185
Útok proti Palackému (1852).....	192
Osudy Vocelovy profesury (1850–1871)	197
Vocelovy obory 1: „Pohanská“ (pravěká a raně středověká) archeologie.....	206
Vocelovy obory 2: „Křesťanská“ (středověká) archeologie a dějiny umění	211
Vocelovy obory 3: Klasická archeologie a numismatika	214
Vocelovy obory 4: Estetika, právní historie, dějiny literatury, paleografie	217
Vocelovi posluchači	219
Význam Vocelovy profesury v oboru archeologie	222
KNIHA DRUHÁ: VOCELOVO ARCHEOLOGICKÉ DÍLO	230
Fáze první – O zachování starobylostí československých (1843)	234
Fáze druhá – Základy české archeologie (1845).....	236
Fáze třetí – Na prahu samostatného archeologického myšlení (1847–1850).....	243
Začátkové českého umění (1847).....	243
O předhistorických obyvatelích České země (1850)	251
Fáze čtvrtá – Význam starožitných bronzů (1847–1857).....	253

Archäologische Parallelen	259
Archäologische Parallelen II.	266
Po úspěchu „Parallelen“	271
Fáze pátá – Pravěk země české (1857–1868)	276
Část první: Příprava	276
Část druhá: Obsah.....	283
Doba kamenná	287
Doba bronzová a Keltové	298
Doba železná?	313
Germáni: Doba markomanská a merovinská	314
Slované.....	319
„Pravěk“ jako celek.....	343
Fáze šestá – Na základech „Pravěku“ (1868–1871).....	347
Ohlasy „Pravěku“ doma i v cizině (1868–1869).....	347
Význam starožitností z kamene a z bronzu (1869–1870).....	353
Naposledy o Slovanech (1870).....	359
Sjezdy – příležitost, která přišla pozdě (1869–1870)	360
<i>„...je sobě národ vědom tobo, kdo nám umřel?...“</i>	
Odchod (1871).....	364
<i>„...svou historickou koncepcí předstihl, co u nás potom následovalo.“</i>	
Návraty (od 1871 podnes).....	366
<i>„...z mrtvých dějů křísit věk se učme.“</i>	
Shrnutí: Jan Erazim Vocel jako archeolog ve své i v naší době.....	371
LITERATURA	387
Použité zkratky častěji citovaných názvů periodik a dalších publikací	387
Další v textu použité zkratky	388
I/ Tištěné práce Jana Erazima Vocela	388
II/ Deníky J. E. Vocela	396
III/ Přednášky J. E. Vocela v Královské české společnosti nauk.....	396
IV/ Literatura k životu a dílu J. E. Vocela	399
TEXTOVÉ PŘÍLOHY	444
Příloha 1 – Jmenování J. E. Vocela členem Archeologického sboru.....	444
Příloha 2 – První úvahy J. E. Vocela o české archeologii.....	445
Příloha 3 – Z počátků Vocelovy odborné korespondence	449

Příloha 4 – Vocelův plán univerzitních archeologických přednášek v Praze	450
Příloha 5 – Jmenování J. E. Vocela profesorem české archeologie a dějin umění	453
Příloha 6 – Úvod k přednášce o archeologii pohanského věku (předneseno 10. 4. 1850)	453
Příloha 7 – Úvod k přednášce o archeologii křesťanského středověku (předneseno 6. 11. 1850)	459
Příloha 8 – Osnova úvodu k přednášce o pravěku	461
Příloha 9 – První uplatnění stratigrafie a rozpoznání slovanské keramiky.....	462
Příloha 10 – Archeologie jako historie	464
REJSTRÍK OSOBNÍCH JMEN	467
SUMMARY	477
Jan Erazim Vocel: The Life and Work of the Founder of Czech archaeological science	477
Book One Vocel’s Life and Work	477
Private Teacher and Educator	477
Writer and Poet	477
Journalist and Politician	478
Archaeological Committee of the National Museum (1843–1871).....	479
Vocel – Art Historian and Preservationist	480
Professor at the Prague University.....	481
Foreign Contacts	482
Book Two Vocel’s Archaeological Work	482
Phase One (1842–1844).....	483
Phase Two (1845)	483
Phase Three (1847–1850)	484
Phase Four (1847–1857).....	485
Phase Five – The Prehistory of the Czech Land (1857–1868)	486
Phase Six – On the Foundations of ‘Prehistory’ (1868–1871).....	491
The Importance of Vocel’s Work	492

ÚVODEM

*Skoro zapomenut byl již Vocol za doby poslední ...
je sobě národ vědom tobo, kdo nám umřel?*

Jan Neruda, 1871

Trpkou výčitkou oslovil básník Neruda své současníky téměř přesně před půldruhým stoletím; odrážel se v ní bezprostřední dojem ze spíše oficiální než spontánní účasti na poslední cestě muže, který za jeho raného mládí byl obdivován českou vlasteneckou společností a uctíván nadšenou mládeží. Mnoho se od té doby skutečně změnilo: společnost i její mládež odrostly už nekomplikovanému národnímu nadšení doby „předbřeznové“ – třicátých a čtyřicátých let před přelomovým rokem 1848 – a Vocol sám v té době prošel zásadní proměnou z umělce ve vědce; v této roli se našel a společnost jej v ní ztratila z obzoru. Proto mohl po letech list *Pokrok* připojit k popisu jeho pohřbu kritickou reflexí:

„Kdož jste byli přítomni jeho pohřbu, mohli jste počítati ty truchlící účastníky; věru trapný pocit svíral zajisté prsa vaše, bleděli-li jste na to.“

Nelze se tomu příliš divit. Valné většině současníků, pro něž byl takový pohřeb spíše společenskou událostí nebo jen pestrou podívanou, jméno Jana Erazima Vocela mnoho neříkalo: kdysi básník, potom profesor starožitností. Jen pamětníci slávy „národního pěvce“ před čtvrtstoletím nostalgicky vzpomínali a kolegové z odborných kruhů tušili, že jde o jednoho z největších českých učenců doby Palackého a Purkyňovy, zakladatele české archeologické vědy a dějepisu umění.

Jeden z hlavních rozdílů mezi vědou tehdejší a dnešní spočívá v odlišné úloze osobnosti. Kolektivní povaha moderního výzkumu nedává jednotlivci příliš vyniknout. V době Vocolově však byl pokrok vědy určován nečetnými osobnostmi vynikajícími genialitou a/nebo pracovitostí nad průměr svého okolí. Tak tomu bylo zejména ve společenských vědách: takřka každý jejich obor nalezne u své kolébky jednoho či několik málo badatelů zakladatelského významu, a o některých se dá říci, že vděčí za svůj vědecký a organizační základ takřka jedinému člověku. Tak je tomu v případě obou výše zmíněných oborů a Jana Erazima Vocela.

Není tomu tak dávno, co tyto obory jeho dílo teprve docenily podrobným pohledem. V případě dějin umění Klement Benda (1980) důsledně shrnul a vyhodnotil, co kdysi nastínil Karel Chytil a po něm Vojtěch Birnbaum. Také archeologičtí následovníci Vocolova významu – Josef Ladislav Píč, Lubor Niederle, Jaroslav Böhm – dokázali docenit jeho význam pro obor, ale o širší věcnou základnu pro tradované obecné konstatování se pokusil teprve autor této knihy počátkem 70. let prostřednictvím stručné monografie, která vyšla souhrou dobových okolností teprve deset let po napsání, a to v edici zaměřené spíše k zasvěcené veřejnosti než čistě odborné (třebaže podle možnosti s potřebným aparátem) a s ilustrační částí omezenou technicky i rozsahem.

Na tento titul (*Sklenář 1981a*) navazuje po půlstoletí předkládaná práce, která zdaleka není snad jen druhým vydáním, nýbrž výsledkem a bilancí dalších padesáti let badatelského zájmu, umožňujícího doplnit či upřesnit fakta, rozšířit či pozměnit hodnocení, zasadit vědce i jeho dílo do širšího rámce vývoje vědního oboru.

Ostatní směry Vocelova díla odborného, a tím spíše uměleckého, přicházejí přitom poněkud zkrátka, jakkoli se tato práce snaží zachytit i jejich osudy a výsledky zejména tam, kde navzájem souvisají s hlavním námětem. Těžištěm ale zůstává jeho význam a přínos nejzásadnější: s obrovskou energií a úsilím odborným i praktickým vybudoval Vocel vědecké odvětví archeologie se všemi jeho náležitostmi.

Málokterý jiný vědní obor u nás má tak jednoznačného „prvotního hybatele“, takřka bezvýhradně uznávaného už současníky shodného zaměření, spolupracovníky a žáky („*prvním vědeckým zakladatelem české archeologie*“ jej nazval Lubor Niederle). A úkolem této práce je zachytit Vocelovu osobnost i dílo pro dnešní dobu a zároveň (slovy historika historické vědy Františka Kutnara¹) „*hodnotit především v kontextu dobovém a v kontextu myšlenkového vývoje autora*“ se zohledněním okolností vnitřních i vnějších tak, abychom si toto všechno plně uvědomili, faktograficky ověřili, docenili... – prostě, abychom si byli *vědomi toho, kdo nám umřel* před sto padesáti lety, ale ve své vědě, téměř nepozorován, žije dodnes.

Praha, Velikonoce 2023

Karel Sklenář

1 Kutnar 2017, 119.

KNIHA PRVNÍ

VOCELŮV ŽIVOT A PŮSOBENÍ

ČÁST I ŽIVOT PŘED ARCHEOLOGIÍ

„...první trvalé dojmy na mladistvou mysl...“

VOCEL – ŽÁK A STUDENT (1802–1824)

Životopis sledované osoby je neodmyslitelnou součástí každé osobní monografie, i když je zaměřena k jejímu vědeckému dílu. U Jana Erazima Vocela může vzniknout pochybnost: jestliže víme, že jeho archeologická kariéra začala až po čtyřicítce, tedy vlastně už ve zralějším věku, proč se zabývat první polovinou života?

Má to ovšem dobré důvody, odmyslíme-li si žádoucí úplnost biografie. Především ten, že první polovina byla delší než druhá a nemohla tedy neovlivnit a nepoznamenat to, čeho budeme svědky v polovině druhé. Doslova už v dětství můžeme zachytit vlivy, které předznamenaly pozdější Vocelovo vědecké zaměření, a jeho předzvěsti pozorujeme i v umělecké tvorbě. Jistě, rozhodující podnět k obratu byl nakonec spíše náhodný, ale bez tohoto myšlenkového podloží by byl nemyslitelný. Konečně i vztahy, které si Vocel během mladších let vybudoval, návyky, které si vytvořil, a vědomosti, které získal, umožnily jeho pozdější úspěch.

Jak je to vlastně s Vocelovým životopisem a jeho prameny? Počátky byly nevalné. Když po Vocelově skonu chtěla Královská česká společnost nauk vydat biografii svého významného člena, pověřila tímto úkolem svého předsedu, historika Josefa Jirečka, „*avšak*“ – jak vzpomněl jiný historik Josef Kalousek (1876, 612) – „*ukázalo se, že korespondence Vocelova nešťastnou náhodou po jeho smrti se ztratila, a že dokud neseberou se listy psané Vocelem jiným osobám, není možno pověděti o mnoho více nad to, co stojí ve Slovníku Naučném*“.

A o mnoho více také po řadu let pověděno nebylo. Nejen, že chyběla monografie o Vocelovi, kterou výslovně postrádal Arne Novák (1905). Nepočítáme-li nekrology a jubilejní či opakující se poučné články,² byla dlouho k dispozici vlastně jen nečetná slovníková a podobná hesla.³ Větší texty se objevily teprve v jubilejních souvislostech – sto let od narození,⁴ padesát od úmrtí,⁵ sto let od úmrtí.⁶ Shodně se všechny soustředily na druhou polo-

2 Vyběr z článků tohoto typu: Anonym 1867a, Anonym (J. Neruda) 1881a resp. Neruda 1951; Smolík 1882, 140–141; Rais 1890, 357–358 (1881); Černošek 1894; Novák 1921b; Sekanina 1927. Nekrology viz pozn. 1041. V Rusku uveřejněna biografie v čas. Filologičeskije zapiski 1874.

3 Michl 1839, 346; Malý 1872 (zmiňovaný Riegrův Slovník naučný – vlastně Vocelova autobiografie; její koncept v SOKA KH, k. 1, č. 10 – s dodatkem ve sv. 11, 1874, 279); Peřina 1872, 84–90; Přecechtěl 1875, 204–210; Bayer 1882; Wurzbach 1889, 187–197; Benešovsky-Veselý 1899; Hanuš 1907; Toman 1950, 707–708; Havel – Opelík (red.) 1964, 556; Štastný 1974, 240–241. Z novějších Svoboda 1997, týž 2005; Sklenář 2005a, 625–626; Petrbok 2008, týž 2017.

4 Slavnost 1903: Chytil, 1903, Pič 1903, Vrchlický 1903a, b; srov. Novák 1903; Anonym 1902, Anonym 1903a, b..

5 Novák 1922, Sedláč 1921, Niederle – Birnbaum – Novák 1922.

6 Sklenář 1971c; též kapitola o Vocelovi v knize Sklenář 1974a, 135–150 resp. týž 2000a, 125–136. Větší práci uveřejnil Vlasák 1974.

vinu Vocelova života; podrobnosti k té první shromáždil a uveřejnil až kutnohorský historik Emanuel *Leminger* (1921), poprvé s větší podporou archivních pramenů.⁷ Řada problémů ale vyřešena nebyla a přetrvávala až do nové doby; povšimněme si těch zásadních.

Za prvé **původ**. Vocelovi rodiče jsou ovšem známí, stejně jako místo narození – Kutná Hora. Otec Jan Václav byl původně pekařem (rovněž jeho manželka pocházela z rodiny kutnohorského pekaře), později se ale stal úředníkem městské správy – kancelistou, od roku 1817 kontrolorem městského důchodu; člověk na svoji dobu a prostředí poměrně vzdělaný, ale nezámožný, ačkoli ne chudý.

Podle spojení jeho rodiny s Kutnou Horou i pevného rodáckého vědomí J. E. Vocela samého bychom očekávali, že jde o tamní starousedlý rod, ale není tomu tak.⁸ Podle genealogického pátrání je nejstarším známým předkem Vocelovým Jan (Honz) Woczl či Wotzl, narozený roku 1676 v Rousínově na Českolipsku, tedy v oblasti, kde se jméno Wotzl, Watzl objevuje častěji a nevíme, zda jde o jméno německé nebo poněmčené jméno původně české.⁹ Tento Jan, řemeslem neckář, původně asi poddaný zákupského panství,¹⁰ odešel počátkem 18. století (snad v souvislosti se sklárstvím) do okolí Uhlířských Janovic na jihozápadním Kutnohorsku; jeho vnuk František se vyučil pekařem a odešel do královského svobodného horního města Kutné Hory, kde zakoupil dům čp. 179 a stal se měšťanem; pravnuke Jan Václav (* 1775) zdědil živnost a svého prvního syna dal pokřtít jmény Jan Křtitel Erasmus. Ten – známý pak jako Jan Erazim Vocel – byl první a ze sourozenců¹¹ téměř jediný, kdo si (počátkem 30. let) počestil psaní otcova jména Wotzel na Vocela. Sám je ovšem do smrti psal starým pravopisem s W – Wocel: patřil totiž ke konzervativcům, kteří ve snaze o reformování pravopisu před polovinou 19. století přijali sice změny jako g > j a j > í, ale poslední kroky, spojené s rokem 1848 (w > v a au > ou) již odmítli (zejména Palacký, jenž se kvůli tomu rozešel s Maticí českou, nebo W. W. Tomek). Vocelovi potomci ovšem už psali V jednoduché.¹²

Dat **narození** najdeme v literatuře několik.¹³ Z nich platí 23. srpen 1802, doložený matrikou,¹⁴ kdežto rok 1803 vzdor své frekvenci ve starší literatuře je mylný, ať už ve spojení

- 7 Vocelovu pozůstalost, darovanou kutnohorskému muzeu Marii Mudrovou po smrti její přítelkyně, Vocelovy dcery Lidmily (1912), urovnal E. Leminger při psaní své stati o Vocelově mládí a vychovatelském období (*Leminger 1921*). Takto byla uložena v Okresním vlastivědném muzeu (dnešním Českém muzeu stříbra) v Kutné Hoře, kde je její část (hmotné památky, grafika) dosud; archivní složka byla později převedena do SOKA Kutná Hora jako os. f. J. E. Vocel (NAD 1598, 15 kart.). Vocelova korespondence jiným osobám se nachází ve fondech adresátů především v LA PNP (*Lábusová 1998*), odborná složka je zčásti zastoupena v ANM, f. Archeologický sbor.
- 8 Kutnohorský historik Petr Miroslav *Veselský* (1876) objevil v pramenech k roku 1595 Václava Vocela, horního průběře v Kutné Hoře, ten ale byl jediný toho jména v historii města a nic o jeho příbuzenských vztazích není známo; s rodem J. E. Vocela tedy nesouvisí. – Genealogické podklady k Vocelovu rodu, jež shromáždil K. H. Sklenář (1906–1992), ulož. v SOKA KH, k. 13. Korespondence s rodiči a sourozenci tamtéž, k. 15.
- 9 Např. českolipský lékař a přírodovědec Cajetan Watzel, německý nacionalista, jenž po polovině 19. století na tamním gymnáziu učil budoucího Vocelova nástupce v čele české archeologie, Josefa Ladislava Piče.
- 10 V matrice se vyskytne přezdívkou „*jinak Rajštot*“ > Reichstadt > Zákupy u České Lípy.
- 11 Z nich vynikl ještě bratr Alois Wocel/Vocel (druhý, kdo se psal s W), jenž v Praze zřídil a vlastenecky vedl Soukromý ústav vyučovací a vychovávací (pro chlapce), kde on sám i další učitel Malýpetr vyučovali česky (*Hlava 1847*). Byl i členem Společnosti Musea král. Českého a vydal např. knihu o názorném vyučování (*Wocel A. 1850*). – Další bratr Vojtěch byl úředníkem u magistrátu v Kutné Hoře a zemřel jako c. k. listovní tamtéž.
- 12 K vocelovské genealogii podrobněji *Sklenář 2010a*.
- 13 K tomu už *Anonym 1884*.
- 14 SOA Praha, matrika Kutná Hora 08, fol. 235 (Johann Tauf. Erasmus Wotzel). Toto datum vádí *Veselský 1886a, b; A. K. 1897; Pič 1903; Filip 1969; Benda 1980, Štastný a Sklenář* ve více tit., *Slaviček 2016c*.

Vocelův rodný dům (čp. 319) na historickém snímku.
Vocel's birthplace (house no. 319) in historical photo.

s 23. 8.¹⁵ či 24. 8.¹⁶ U tohoto posledního data je pozoruhodné, že je uvedl sám Vocel krátce před smrtí v podkladu pro svůj životopis v Riegrově *Slovníku naučném* (*Malý* 1872). Vyskytnou se i data snad mechanickou chybou zcela mylná.¹⁷

Pestrější osudy mělo určení Vocelova **rodného domu**. Podle údaje matriky, převzatého P. M. Veselským,¹⁸ to měl být Brandovský dům čp. 349 (dříve 345) v Jatecké ulici 10, která byla při vzpomínkových oslavách roku 1876 přejmenována na Vocelovu a na domě zasazena pamětní deska, ačkoli tu Vocelova rodina nikdy nebydlela. Vocel sám pokládal za svůj rodný dům čp. 144/16 u „kamenné kašny“ (dnes Rejskovo náměstí), který patřil jeho prarodičům a pak i rodičům,¹⁹ tam ale pouze v dětství několik let bydlil, spojení ve vzpomínce bylo mylné. Posléze kutnohorský literární historik a vocelovský badatel Radko Štátný identifikoval jako nejpravděpodobnější rodiště dnes už zaniklý dům matčiných

15 Veselský 1882, Anonym 1902a, Birnbaum 1942, Šimek 1950, Haman 1964, Kazbunda 1965, 41; Krása 1975; Fabián (red.) 2000, 169.

16 Michl 1839, 346; Anonym 1871c; Š-něk 1871; Malý 1872, Peřina 1872, Kalousek 1885, Veselský 1886a, Wurzbach 1889, Rais 1890, Benešovsky-Veselý, 1899, Toman 1950, Svoboda 1997, 120. Pouze rok 1803 uvádí např. Jakubec 1934, 735.

17 14. 8. 1803 – Šembera 1858 resp. 1869; 23. 8. 1808 – Raková 1976, 50.

18 „(...) nucen jsem byl vynaléztí (...) rodinný dům jeho, jelikož dle pověsti zcela jiný dům se byl co rodný udával. A nabyv dle matriky, místního popisu a gruntovní knihy neklamný důkaz (...)“ (Veselský in Červený 1939, 61).

19 Matylda Vocelová v dopise A. Brouskovi b. d. (SOKA KH, k. 15, č. 520).

rodičů Duchoslavových čp. 319, který stával na náměstí Palackého v místech dnešního hotelu Mědínek.²⁰

Aby situace byla ještě složitější, pozornosti zatím uniklo, že pas vydaný Vocelovi kutnohorským magistrátem k pobytu ve Vídni v roce 1825 uvádí jako místo narození čp. 316, zatímco jiný, vydaný k témuž účelu v roce 1828, toto číslo sice původně uvádí, ale škrtná je a nahrazuje č. 317.²¹ To byl dům, v němž bydleli Vocelovi rodiče ještě v době jeho prvního sňatku (1843).²² Ve všech případech však jde o zaniklé objekty v bloku dnes zastavěném hotelem Mědínek.

Tolik o faktických okolnostech narození toho, kdo měl tak hluboko zasáhnout do vývoje českých společenských věd. Představa rodičů byla ovšem odlišná, jako nejstarší syn měl Jan převzít otcovu živnost, ale v něm se od dětství rodil zájem o historii a její památky i touha po dalším poznání. Působila tu nejen četba rytířských románů a povídek (české knížky zasílal vlastenecký nakladatel z Hradce Králové Jan Hostivít Pospíšil, kutnohorský rodák, otcův přítel a matčín bratranec²³) nebo Hájkovy kroniky, kterou Jan už jako školák přečetl celou, ale i celkové, dosud moderními zásahy téměř nedotčené historické prostředí rodného města – nejvíc pak chrám sv. Barbory, „*v jehožto posvátných prostorách někdy první trvalé dojmy na mladistvou mysl mou působily, budíce ve mně nadšenou lásku k ctihodným památkám předků*“ (Vocel 1858a, 124.)

V roce 1816 dokončil Vocel docházku do čtyřtřídní c. k. hlavní školy a její ředitel P. Josef Herzan²⁴ se zasloužil o budoucnost české archeologie tím, že přesvědčil rodiče, aby syna poslali na další studia (prohlásil prý, „*raději prodejte poslední kabát, ale nechte syna studovat*“). Rodiče nakonec souhlasili v tradiční představě, že syn bude knězem. Ukázalo se sice, že ani s pomocí hradeckého tiskáře Pospíšila a s podporou některých profesorů jejich prostředky nestačí, přesto však Jan dokázal s úspěchem a vyznamenáním v letech 1817–22 studovat na pražském novoměstském piaristickém gymnáziu (bydlil u strýce). Podnícen četbou divadelních her Jana Nep. Štěpánka a podporován v zájmu o češtinu učitelem V. Benátským, začal už ve školních letech s básněmi a s dramatickými pokusy. Nebyl to však jeho hlavní cíl a jistě nepřeháněl, když později napsal: „*ját jsem zajisté od mladosti své s vroucí láskou klassickým vědám se oddal, onyť byly má útěcha, mé outočiště, má touha*.“²⁵

Po ukončení gymnázia začal navštěvovat přednášky na filozofické fakultě pražské univerzity, tehdy Karlo-Ferdinandovy. Protože jeho studia již přesahovala otcovy finanční možnosti, živil se kondicemi (až 4 hodiny denně). Přes tyto tísnivé podmínky se začal záměrně (snad i v opozici k výhradně německojazyčnému školství) zdokonalovat v písemné podobě mateřštiny, zejména četbou obrozenecké poezie, jakou pak zkoušel i psát. Prázdninové pobyty v rodném městě využíval nyní k návštěvám památek místních i okolních (hrad Sion, Žižkovo bojiště u Malešova).

20 Veselský 1876; Červený 1939, 61; Štastný 1968; Sklenář 1981a, 29–30, 347. Starý snímek zástavby na místě hotelu Mědínek v SOKA KH, k. 12, č. 453. (viz obr. na str. 15)

21 31. 12. 1825 a 14. 12. 1828 – oba v SOKA KH, k. 1, č. 7. Vocel se vlastnoručně podepisuje Johann Wotzl.

22 Vocelův oddací list – SOKA KH, k. 1, č. 1.

23 Babička J. E. Vocela Marie Duchoslavová byla teta kutnohorského rodáka Jana (Hostivít) Pospíšila, od r. 1808 majitele tiskárny v Hradci Králové. Vocelův otec se stýkal i s dalšími hradeckými vlasteneckými kulturními činiteli, zejména s J. K. Klicperou či V. Chmelou.

24 1783–1844, farář u sv. Barbory, pozdější kutnohorský arciděkan, pedagog – Bisingerová 2010. – Vocel sám později (při příležitosti Herzanova vyznamenání císařem) napsal o něm oslavný článek do vídeňského časopisu *Der Jugendfreund* (Vocel 1834a).

25 Vocel 1849a, 73.

Filozofická fakulta byla ovšem v tehdejšímu systému vysokoškolského vzdělání jen dvouaž tříletým předstupněm k některé z dalších tří fakult a studium zde zřejmě Vocela neuspokojovalo. V roce 1822 byl registrován jako mimořádný posluchač, roku 1823 pak už jako posluchač řádný. Navštěvoval přednášky z filozofie (pro niž už v roce 1821 vypracoval a později prof. Spirkovi odevzdal pojednání o původu duše),²⁶ náboženství, historie, matematiky, přírodovědy, klasických jazyků, mimo to i základy italštiny a z nejasného důvodu dokonce nepovinné přednášky o agronomii, tehdy na univerzitě běžící v péči stavovského technického učiliště.²⁷ Potom však studium přerušil a v prvních dnech listopadu 1824 odešel v tuhé zimě pěšky do Vídně, kde doufal najít lepší podmínky a uplatnění; zůstal tak zcela bez prostředků k obživě, ale vidina nuzného studentského života jej už příliš nelákala – ostatně nedávno překročil dvacítku a byl zvyklý postarat se sám o sebe.

Důvody tohoto zásadního a dosti ambiciózního obratu ve svém životě naznačuje počátkem roku 1825 v dopise bratranci Františku Wotzelovi, studentu teologie, do Prahy,²⁸ zřejmě v narážce na přerušení studia: „*Ich wollte meinen dummen Streich gut zu machen und weiter studieren; dieses schämte ich mich aber in Prag zu thun, weil meine ebemaligen Mitschüler höher waren. (...) Zum Juristen bin ich schon zu alt;*²⁹ *mein Ziel ist also eine Professur – doch bei den sich mir eröffnenden Aussichten steigere ich meine Wünsche und hoffe statt einer Gymnasial – einmal eine philosophische zu erlangen.*“

Existenční naději mu přineslo setkání s krajanem z Kutné Hory Eduardem Zelinkou, bývalým vychovatelem mladého hraběte Eugena Karla Černína z Chudenic (pozdějšího významného Vocelova příznivce, jehož právě Zelinka učil česky ve vlasteneckém duchu) a doporučil jej jako učitele češtiny a latiny k mladšímu (patnáctiletému) hraběti Otokarovi z vinořské větve černínského rodu, což zběhlému studentovi s určitou zkušeností z četných kondic v Praze i v Kutné Hoře zajistilo byt v paláci na Wallnerstrasse, 20 zlatých měsíčně a stravu. Tím byl určen směr jeho života na příštích dvacet let.

„...*abychom více o vychování šlechty naší starati se mohli...*“

VOCEL – DOMÁCÍ UČITEL A VYCHOVATEL (1824–1842)

Nové prostředí, jemuž se mladý Vocel brzy přizpůsobil a v jehož protekci při svých záměrech doufal, jej však začalo přitahovat: „*Ich fand indessen mein Glück in Wien (...) mit mir sind in kurzer Zeit so viele sonderbare Ereignisse vorgegangen, daß ich wirklich wenig Zeit und Laune fand mich mit Briefschreiben zu beschäftigen,*“ vysvětluje své dlouhé odmlčení bratranci Františkovi v lednu 1825.

Tehdy v červnu – po roce ve Vídni, vyplněném službou u Černínů a pokračováním studia na filozofické fakultě – změnil místo a ujal se výchovy tří ze šesti synů markýzy Josefiny

26 Über den Ursprung der Seele. Eine philosophische Abhandlung. Geschr. im J. 1821. (Rkp., SOKA KH, k. 1, č. 8). V r. 1821 Vocel ještě na fakultě nebyl a Spirk, profesor italštiny, suploval filozofii až od šk. r. 1823/24.

27 AUK: Katalog vom Schuljahr 1824/25 über die Hörer der Landwirthschaft (*Raková 1976*, 54): Johann Wotzl, I. ročník (?), prospěch výborný. Vysvědčení z 25. 8. 1824 za letní semestr 1824 v SOKA KH, k. 1, č. 4.

28 12. 1. 1825, SOKA KH, k. 2, č. 27.

29 Údaj o tom, že Vocel vystudoval práva (např. *Rais 1890*), je mylný.

Pallavicini (italský rod s inkolátem v Uhrách), s nimiž nyní trávil zimy ve Vídni v paláci na Herrengasse a většinu roku na venkovském sídle v jižních Uhrách – na zámku v Algyö na břehu Tisy severně od Segedína, dva dny cesty od turecké hranice. Pokusil se přitom studovat ve Vídni práva jako externí student („privatista“), ale pro obtíže s tím spojené studia zanechal.

Jestliže u Černínů byl jen učitelem, i když zřejmě oblíbeným (jeho žák Otokar mu pak ještě psával³⁰), tady se stal skutečným šlechtickým preceptorem („hofmistrem“) a na odlehlem venkově se mohl do jisté míry účastnit života společnosti, jíž se zřejmě zevnějškem, chováním a postupně i myšlením rád přizpůsoboval. Nezvyklé a přitažlivé prostředí jej svým vlivem formovalo tak jako jiné jemu podobné mladé muže z venkovského či maloměstského prostředí (vzpomeňme na Palackého, rovněž v Uhrách). Poměrně vysoký a pro něj donedávna nepředstavitelný plat 1000 zlatých ročně, „*die ich zu nichts anderm, als zur Kleidung und Unterhaltung zu verwenden habe*“, napomáhal k psychickému přerodu a zbavoval jej pocitu méněcennosti; odrazem nové sebedůvěry mohla být přechodná láska k dívce ze šlechtické rodiny v Segedíně – tady ovšem Vocel narazil na realitu, pokud si vytvářel iluzi o pronikání neurozených do tohoto světa.

K dobru je třeba Vocelovi přiznat, že si tady i v dalších vychovatelských místech získával důvěru a přátelství svými osobními vlastnostmi – vzděláním a rozhledem, rozvážností, pedagogickým taktem a společenským chováním. Na druhé straně vinou této asimilace ztrácel postupně ze zřetele své někdejší cíle: zájem o studia, o domov, o mateřský jazyk. V roce 1827 se chystal na podzim obnovit ve Vídni své studium; tamnímu příteli Karlu Ferdinandu Hockovi, který jej k tomu pobízel, sděloval: „*Ich habe beuer in Wien zum zweiten Male die Philosophie begonnen; durch eine sondere Fügung der Umstände musste ich vor zwei Jahren es blos beim ersten Kurs bewenden lassen.*“ Prosil o zaslání přednášek a zjištění okolností zkoušek. Ale zůstalo jen při záměru. Zdá se, že původní okouzlení šlechtickým prostředím vyprchalo, ukázaly se jeho stinné stránky a dostavovala se lhostejnost, občas i deprese, na které nestačily střídavé úspěchy literárních pokusů, určených zprvu možná jen k zahrnutí venkovské nudy.

Toto postavení mu ale prozatím vyhovovalo a dokonce jej přivedlo blíže k domovu, když v září 1830 vyměnil na celých deset let Uhry za Moravu. Na zámku v Kvasicích pod Chřibou na Kroměřížsku (kam se brzy nato rodina uchýlila před epidemií cholery) se ujal výchovy synů hraběte Leopolda z moravské větve **Šternberků** – zejména staršího Aloise, jehož měl dovést do třetího ročníku práv. Nejen že navázal s touto rodinou celoživotní přátelský poměr, ale ubránil se odnárodnění a získal i novou chuť do života včetně obnoveného zájmu o vzdělání. Učil své svěřence přírodním vědám a moderním jazykům, které sám musel studovat. Ve Vídni tehdy navštěvoval přednášky slavného mineraloga prof. Friedricha Mohse, četbou se zdokonaloval ve francouzštině, angličtině, polštině a španělštině. S tím ovšem kontrastuje slabá znalost spisovné mateřštiny: německé školy a následující roky v cizině téměř potlačily i to málo, co si osvojil v Praze, a začíná tak v polovině třicátých let v Pohořelicích (u Otrokovic na malenovickém panství Šternberků) pod dojmem ze styků s pražskými i brněnskými vlastenci a z růstu české literatury vlastně znovu od základů. Kriticky si později ve vzpomínce přiznává, že až do té doby „*žádného podílu neměl ve snažení literárním již tenkrát v Čechách zdařile se vyvinujícím*“. Od roku 1834 se objevují jeho česky

psané dopisy, o rok později první české zápisy v deníku rok předtím založeném. Objednává Jungmannův slovník, předplácí *Květy*.

Nutným průvodním jevem byla postupná ztráta dosavadních německých přátel, kteří tuto proměnu chápali jako ztrátu zdravého rozumu, ne-li přímo přechod do nepřátelského tábora, a málokterý z nich byl tak poctivý jako redaktor Hock, jenž přes všechny výtky Vocelovu nacionalismu a nadšení pro husity neváhal v roce 1834 ve svém časopise *Der Jugendfreund* Vocelovi otisknout *Scenen aus der Geschichte des Hussitenkrieges* a později se dokonce učít česky, aby mohl jeho první literární pokusy číst v originále.

Pobyt v Brně, jež se právě ve 30. letech stalo střediskem národního obrození na Moravě,³¹ přinesl Vocelovi v zimě a na jaře 1837–38 sblížení s tamním okruhem vlastenců a nová přátelství s jeho vrstevníky – především s neaktivnějším z nich v tomto směru, Aloisem Vojtěchem Šemberou,³² donedávna také šlechtickým vychovatelem a nyní úředníkem brněnského magistrátu (za rok odejde na stavovskou akademii do Olomouce jako učitel české řeči a literatury);³³ dále s Janem Ohéralem, právě začínajícím redigovat (byť ne pod svým jménem) německy psaný list *Moravia*,³⁴ s Františkem Matoušem Klácelem, Františkem Sušilem či s pozdějším srbským generálem Františkem Zachem.³⁵ S nimi chodil Vocel na výlety do okolí,³⁶ sedával s nimi v německém kasinu a čítal oblíbený list *Augsburger Allgemeine Zeitung*, kam zakrátko sám začal psát články na obranu Čechů a Slovanů – když totiž Ohéral navrhl, aby si každý z jejich kroužku vybral určité pole působnosti, Vocelovi zřejmě připadl právě tento úkol. (Psal ostatně i do *Moravie*, kde jeho cestopisy, povídky, básně a úvahy úvodníkového rázu zaujímaly význačné místo.)

Tehdy už ale Vocel nebyl ve šternberských službách. V únoru 1835 zemřel jeho žák Alois/Louis, když se ve Vídni nachladil na kluzišti. Vocel obdržel penzi 300 zl. ročně z důchodu panství Malenovice a v dubnu se vrátil na Moravu, aby se ujal výchovy Konstantina, syna knížete Maxe ze **Salm-Salmu**, jehož manželkou byla dcera hraběte Leopolda Šternberka. S touto rodinou pobýval na zámcích v Pohořelicích na Brněnsku či ve Zdoukách u Kroměříže, v zimě opět ve Vídni nebo v Brně. Cestoval s ní po Moravě,³⁷ v září 1835 do Beskyd a na Radhošť.³⁸ Ztotožnil se zřejmě se Šemberovou ideou Moravy jako středu českých zemí a pojiťka mezi Čechy a Slováky.

Spokojený život³⁹ nebyl ovšem nejvhodnější pro podněty k tvůrčí práci; zřejmě to postřehl starý rodinný přítel Jan Hostivít Pospíšil, když počátkem roku 1836 o Vocelovi napsal: „...žije spokojeně a příjemně prázden jsa trudné o budoucnost péče výnosnou pensí. Mám jej k tomu, by se nyní více naší literatuře oddal; onť jest jeden ze skrovného počtu těch, kterým národní naši

31 O něm více Šmídek 1876, 79–82.

32 O něm Škorpil 1946; Trávníček 1955; Fišer (ed.) 2004; Tureček – Petrbock 2008.

33 Korespondence Vocel – Šembera (od r. 1838) zčásti v LA PNP v os. f. Vocel, Šembera; edice: *Bačkovský 1887; Fišer (ed.) 2004*, 205–260. Čítuje se zde podle edice Fišerovy.

34 *Kusáková 2000*. O Moravii táž 2010.

35 O těchto osobnostech a prostředí Škorpil 1946; *Trapl 1969*, *týž 1977*, *Kubiček – Řepa (edd.) 2010*; *Žáček 1977*.

36 Deník I, např. 10. 5. 1838: „*FuBreise nach Adamsthal mit Schemb. Oher. Zach. Bičí skála, odtud lesy na Nový Hrad.*“

37 Deník I, např. 25. 9. 1838 se svým chovancem u Napajedel: „*Sedlákům že valašsky tancovali 1 zl. (Hody sedl. stínání berana při tanci s košem.)*“ Návštěvy na Valašsku zaznamenává *Fabián (red.) 2000*, 169. Zřejmě mimo službu podnikal i další cesty – výlet na Buchlov popisuje (vyprávěním v 1. osobě) v textu *Vocel 1838b*.

38 *Vocel 1839c*, *týž 1846k*. Srov. *Slavík 1947*, 183–184.

39 Svědčí o něm deník, vedený od dubna 1833 (zde jako Deník I, označený číslem 3., ale první dochovaný – SOKA KH, k. 1, č. 12), obsahující zpočátku jen stručné záznamy ponejvíce o domácím účetnictví, o divadlech, koncertech apod., od r. 1836 vždy na konci měsíce o tom, co četl, psal a kreslil. Psáno německy, od července 1836 česky.

*belletristiku původně vzdělávatí síly dáno.*⁴⁰ Právě v těch dnech začínal Vocel převádět do češtiny svoji nejúspěšnější povídku *Poslední Orebta*.

Největším zážitkem té doby pro Vocela byla cesta na salmovská panství v dolním Porýní v létě 1836; netrvala několik let, jak se obával v situaci, kdy se právě začínal podílet na českém kulturním životě, a byla pro něj velmi užitečná. Ze salm-salmovského rodového sídla Anholtu ve Vestfálsku se totiž sám vypravil v říjnu a listopadu toho roku ještě dále – do Holandska, kde navštívil Naarden, Nijmegen, Rotterdam, Scheveningen, Haag, Leiden, Haarlem, Amsterdam a Arnhem.⁴¹ V prosinci se vydal do Münsteru, po Novém roce 1837 pak strávil dva týdny v Düsseldorfu, kde se učil základům kresby.⁴² Jeho krajinářské či spíše vedutistické nadšení dosáhlo v té době vrcholu a jeho náčrtníky⁴³ se plnily poměrně zdařilými tužkokresbami měst, krajin, hradů a zámků, zaměřenými hlavně na architekturu, někdy realistickými, jindy romantickými (lidská stafáž byla obvykle slabší). Kreslil prý ale i portréty některých členů salmovského rodu. V krajinářské kresbě pak pokračoval na svých dvou cestách podél Rýna: v březnu až do Kolína n. R., v květnu ještě dále až do Andernachu, odkud odbočil ke známému klášteru Laach. Jeho obdiv k Rýnu našel výraz i ve verších.⁴⁴ Méně vytěžil ze své zpáteční cesty, v níž od Rýna pokračoval na Münster, Kassel, Wartburg, Erfurt, Naumburg, Lipsko a Drážďany. Na podzim 1837 pobýval se svým svěřencem a jeho matkou, ovdovělou kněžnou Salm-Salmovou v Brně.

V té době zapadl jeho život zdánlivě do běžných kolejí, na zámcích byl zřejmě dobře zabydlen (v červnu 1837 se stěhuje ze Zdounek do Kvasic „mit meinen Möbeln“), ale není to už týž člověk jako dříve. Dva zájmy začínaly pozvolna měnit jeho osobnost: vlastenecká konverze, projevující se přechodem podpisu od *Wotzla* k *Wocelovi* a posilovaná prací na prvním velkém básnickém díle – *Přemyslovcích* (snad i v naději, že v mladé české literatuře se mu podaří vyniknout snadněji než v německé, ačkoli jeho čeština ještě značně pokulhávala za perfektní literární němčinou), doplňovala se s rostoucím zájmem o historii. V dubnu 1833 si koupil Pelclovu *Geschichte der Böhmen*, v červnu 1837 objednal z Prahy první svazek Palackého *Dějiny (Palacký 1836)* a Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti*. Klasický spis Bienenberkův o českých „starožitnostech“ půjčoval koncem roku 1838 Šemberovi do Brna.

Pro budoucnost je významný zájem o muzea, právě tehdy se objevující. Vocel znal jako návštěvník muzeum pražské i brněnské, navštěvoval je v Německu a v Holandsku, sledoval *Časopis Českého Museum*, v roce 1837 nacházíme v jeho četbě titul *The British Museum* atd.

Stojí vůbec za povšimnutí, jak usilovně pracoval Vocel v této době na svém vzdělání. Jazyková příprava dosáhla vrcholu a vytvořila dobrý základ pro budoucí rozhled po světové odborné literatuře: kromě angličtiny (s níž souvisela četba Waltera Scotta a kterou se

40 J. Pospišil T. Burianovi in litt., Praha 18. 2. 1836 (*Český 1875*, 57–58).

41 *Vocel 1838a* popisuje cestu z Rotterdamu přes Delft a Haag do Scheveningen; *týž 1838–39b*; *týž 1839b* – z Anholtu přes Kleve do Nijmegen.

42 *Šťastný 1951a*, *Hlaváček 1959*. V deníku jmenuje Vocel svého učitele Beckera – nejspíše jde o Jakoba Beckera, který tehdy sám ještě studoval na düsseldorfské umělecké akademii, později byl profesorem ve Frankfurtu a oblíbeným romantickým malířem žánrů, krajin a historických námětů.

43 Album akvarelů *Cesta od hor Karpatských k severnímu moři* (1838), náčrtníky 1838–39 – vše ve sbírkách výt. umění ČMS KH; jinak Vocel především na Moravě provedl řadu volných kreseb (zpravidla tužkou), většinou rozdaných v rodinách šlechtických zaměstnavatelů apod. a dnes ztracených (část v ČMS KH a také v grafické sbírce Národní galerie v Praze). Drobné kresby rovněž v pozdějších zápisnicích. Srov. záznamy o některých kresbách v denících. Na Vocelovy kresby upozornil *Toman 1947* resp. *1950*, podrobněji *Hlaváček 1959*, fejetonisticky *Hallova 1931*, o kresbách z německé cesty *Horák 1954*. Srov. také *Benda 1980*, 3–4, *týž 1986a*, 88–89.

44 Rkp. Plavba – SOKA KH, k. 7, k. 343.

učil v zimě 1837–38)⁴⁵ Vocel dále zdokonaloval francouzštinu, na jaře 1839 už četl rusky, k tomu přistoupily základy polštiny, italštiny, španělštiny, dánštiny. Přitom nemluvíme o češtině, jež ve své literární podobě byla pro něj vlastně také cizím jazykem, protože už v kutnohorské škole,⁴⁶ třebaže šlo o české děti v čistě českém městě, se česky nemluvílo ani neučilo, natož pak na gymnáziu a univerzitě. A přes to všechno (nehledě na povinnosti zaměstnání a literární činnost) si ještě našel čas, aby se učil hře na flétnu (1833) a z příruček pokračoval ve studiu krajinářské kresby.

To vše svědčí o poměrně volnosti, které se Vocel u Salmů těšil. Příjemné zaměstnání však rychle skončilo v lednu 1839, když jeho žák Konstantin zemřel ve Vídni na spálu. Tehdy bolestně zasazený Vocel snad poprvé vážně uvažoval o ukončení vychovatelské kariéry. Hned ještě v lednu napsal příteli Šemberovi do Brna:

„Poněvác sem požádán, bych opět nějaké vychovatelské břemeno na se převzal. a já již toho až do sitosti mám, tehdy⁴⁷ míním vše taková nabádání oslechnouti, a svůj zřetel jinám obrátiti. Mám asi 500 zl. str.⁴⁸ pense, tehdy bych mohl dost malý ouřad přijmouti, kdyby se s mým oumyslem srovnával, totiž vlasti naší se prospěšným učiniti. Náhodou sem se Vám tuším projevil, že bych rád nějaké místo při Brněnském Muzeu obdržel, bych pokrokem času český časopis tam vydávati mohl; pište mi tehdy jestly by tam k. př. místo bibliotekáře potřebné a možno k obdržení bylo – šlechta brněnská by mi do zajista k tomu nápomocna byla. – Jestlyby tam tuze mnoho překážek bylo, tak se bezpochyby do Prahy obrátím.“⁴⁹

Šlo mu tedy o místo, třeba špatně placené, ale pracovně nenáročné, ponechávající mu dost času na literární a redakční práci. Šembera byl myšlenkou nadšen a prosil jej hned,⁵⁰ aby přišel pracovat právě do Brna, které je mostem mezi Čechy a Slováký „*ke spojení obou, v mnohých věcech nesvorných vlastí*“ a národní život je tam velmi zanedbán, stejně jako moravská historická věda, jež leží ladem. Všichni v Brně prý znají jeho „*borlivost vlasteneckou i zvláštní dar, veřejným projevem myšlenek svých na všeobecnost působiti*“. Snad by prý byla naděje na místo ve Františkově muzeu, které chtějí převzít stavové, nebo na profesuru češtiny na stavovské akademii, jež se má přestěhovat do Brna. Doufá, že by Vocel jakožto „*zkušený, obezřetný vůdce*“ mohl v Brně konečně založit a vést český časopis.

Vocel sám dával Brnu přednost, protože tamní prostředí i vlastenecký okruh dobře znal a mohl se tam uplatnit výrazněji než v Praze. Žádné vhodné místo se však najít nepodařilo, proto vyhověl přání hraběte **Kálnokyho de Köröspatak**, který jej poznal u Salmů, a v březnu nastoupil nové vychovatelské místo na jeho zámku v Letovicích severně od Brna.

Z té doby se dochovalo zajímavé svědectví, jež nám poprvé poskytuje konkrétnější obraz oblíbeného vychovatele. Pozdější slovenský buditel Jozef Miloslav Hurban, tehdy končící studium na evangelickém lyceu v Prešpurku (Bratislavě), cestoval s přáteli po českých zemích a zastavil se v Letovicích, aby poznal Vocela jako českého literáta, který „*známější jest u obecnstva našeho, než abychom to, co on psal, připomínati měli*“. V letovickém hostinci spolu seděli dlouho do noci a Hurban jím byl nadšen: „*...muž zraků jiskřených, postavy vážné, řeči*

45 Sešit opisů a vlastních (?) překladů anglických (a latinských) básní b. d. – SOKA KH, k. 10, č. 396. V 50. letech pak Vocel psal posudky na překlady pro edici Dramatická díla Williama Shakespeara, vydávanou Muzeem v letech 1856–72, a porovnával je s originálem – viz SOKA KH, k. 10, č. 391.

46 O situaci v Kutné Hoře vypráví P. M. Veselský (*Červený 1939*, 47–48).

47 Tehdy > tedy.

48 zl. stří. – zlatých stříbra: platidlem v rakouské říši byl tehdy zlatý (zlatník).

49 Videň 26. 1. 1839 – *Fišer (ed.) 2004*, 211.

50 Dopis Brno 6. 2. 1839 – *Fišer (ed.) 2004*, 212–213.

plynné, líbezňné, květnaté, bojné, horlivé, ducha slavenského, osvíceného“; mnoho prý se dotazoval na Slováky, jejich národní život „a skvělé vidy proudily se řečí jeho“.⁵¹ (Hurban 1841, 49–50.)

Vychovatelské místo v Letovicích se ale nevyrovnalo předchozím: tři svěřenci,⁵¹ neurovanané poměry v domácnosti a prudká povaha hraběte činila to místo nepříjemným a Vocel už v květnu 1839 psal J. H. Pospíšilovi, že tu nemůže studovat ani psát a že je hodlá opustit. Když v srpnu odcházel, doporučil za sebe studenta práv z Vídně Františka Emanuela Velce; ten později vzpomínal, jak nerad hrabě Vocela ztrácel.⁵²

Ani tentokrát nevyužil Vocel možnosti opustit své současné zaměstnání. Obracel se na více stran o archivářské místo či o protekci. V dopise profesoru češtiny na stavovské akademii v Olomouci Antonínu Bočkovi⁵³ poukazuje na to, že by jeho plat byl sice poloviční proti nynějšímu, ale rád by se s tím spokojil, aby mohl více psát a „v okresu onom užitečně skutkovati a pracemi vlasteneckými se volněji než nyní zanášeti mohl“.⁵⁴ (Boček mu ba rozdíl od několika oslovených aristokratů ani neodpověděl, „snad to velebnost diplomatáře dopustiti nemobla“.⁵⁴) Nezdařil se ani pokus o místo arcibiskupského archiváře Kroměříží, které se nakonec neuvolnilo. Protože zatím neviděl jiné vhodné řešení, přijal Vocel návrh hr. Leopolda Šternberka, který mu vyjednal místo vychovatele synů hraběte Františka Arnošta Harracha. Tak získal místo nejlepší ze všech, která dosud zastával, takže byl nakonec spokojen, že jeho moravské pokusy nevyšly.⁵⁵ 14. června 1839 uzavřel s hrabětem smlouvu, nastoupil v říjnu a po dlouhých letech se vrátil se svými svěřenci, starším Janem a mladším Alfredem zase do Čech.

Letní pobyty ve Stračově na Hradecku, rodinném sídle Harrachů mezi Hradcem Králové a Hořicemi, ale zejména v Harrachově a Novém Světě na jilemnickém panství, „na pomezí slezském v líně Krkonošů“, zanechaly v krajinářsky a romanticky vnímavém pozorovateli hluboké dojmy. Sám i s chlapci procestoval okolní hory, dvakrát vystoupil na Sněžku – a samozřejmě opět o viděném kreslil a psal.⁵⁶

Na zimu odjel s hraběcí rodinou do Drážďan, na jaře 1840 do Lipska, Lužice, na severočeská panství Harrachů, v červnu pak odtud přes Prahu (kde uskutečnil několik schůzek – hledal snad opět možnost opustit službu?) do jiného harrachovského sídla, „milostného zámku“ Aschachu na Dunaji západně od Lince v Horních Rakousích.

V té době se už Vocelova orientace na historii a její památky projevovala celkem jednoznačně: v Praze zavedl své svěřence do sbírek Českého (Národního) muzea na Hradčanech, při průjezdu Táborem si poznamenal, že viděl staré městské opevnění. Z Aschachu pak cestoval po Solné komoře; navštívil i Hallstatt, což pro něj ale nic neznamenalo, protože tamější slavné archeologické nálezy začaly až o rok později.⁵⁷ Zato v srpnu navštívil místo na Dunaji

51 Byli to zřejmě Alexander (1830–1905, dědic panství pozdější generálmajor) a zejména Gustav Sigmund Kálnoky von Köröspatak (1832–1898), rovněž generál, v letech 1881–95 ministr zahraničí Rakouska-Uherska.

52 *Jirásek 1907*, 245. Velc se buď znal s Vocelem z Vídně, nebo šlo o doporučení Amerlingovo (viz Šemberův dopis Vocelovi z 13. 9. 1839 – *Bačkovský 1887*, 587). On sám už roku 1841 nepříjemné místo opustil. Později byl tajemníkem A. Veitha v Liběchově a přítelem archeologa V. Krolmuse (*Sklenář 2012a*, 84–85 a více). O Velcovi dále *Lašek 1946*; jeho vzpomínky publikoval *Jirásek 1907*.

53 Letovice, 25. 4. 1839, publ. *Hájek 1941*.

54 Vocel Šemberovi, Letovice 15. 5. 1839 – *Fišer (ed.) 2004*, 216.

55 Tak píše Šemberovi z Drážďan už 10. 5. 1840 (*Fišer (ed.) 2004*, 222). K uvedeným pokusům blíže *Hájek 1941*; též *Sklenář 1972a*.

56 *Vocel 1842*; dále zhruba z téže doby nedat. rkp. zápisník *Reise von Neuwelt nach Friedland* (s četnými perokresbami krajín a krojů) v SOKA KH, k. 1, č. 11. V létě 1839 ale také cestoval po severní polovině Moravy a po Slezsku.

57 Listy vytržené zřejmě ze starého provizorního deníku (2.–19. 8. 1840 – Ischl, Hallstatt, Salzburg) vloženy v zápisníku 5/4 (SOKA KH, k. 1, č. 15).

u Schlögenu nedaleko Aschachu, kde v roce 1838 začaly vykopávky nevelkého římského kastelu, pokládaného tehdy za starověké Joviacum (tím byl spíše Aschach), jež prováděl profesor lineckého gymnázia Josef Gaisberger. To byl první řádný archeologický výzkum v Horních Rakousích a nejspíše i první, který Vocel na vlastní oči viděl (a s Gaisbergerem se tu možná setkal).⁵⁸

Zimním sídlem Harrachů se stal zámek Prugg v Mostu nad Litavou (Bruck a. d. Leitha) mezi Vídní a Bratislavou, léto trávili v Čechách a zimu 1841–42 opět v Brucku. Ale to už ve Vocelovi narůstala netrpělivost a pocit ztráty času, sílila touha po účasti na rychle se probouzejícím českém životě jak literárním, tak i veřejném, podpořená zejména styky s Palackým ve Vídni na jaře 1841. Navíc jeho svěřenci dorůstali a vyžadovali stále víc času a práce, takže mu nezbývala už ani doba mezi šestou a osmou hodinou ranní, kdy dříve psával. V červenci 1842 tedy oznámil hraběti, že chce ze zdravotních důvodů podniknout cestu do slovenských Karpat (tím mínil Tatry), a proto musí svůj výchovatelský závazek ukončit. Hrabě se s ním nechtěl rozloučit, spolupráce s ním se neomezila na výchovu a vyučování – nedávno mu Vocel stylizoval zakládací listinu, vloženou do základního kamene při založení reprezentačního zámku v Hrádku u Nechanic; nabídl mu místo knihovníka, a tím Vocela poněkud zviklal, takže odjel bez konečného rozhodnutí.

Ještě před odchodem připravil prý se svými svěřenci Klicperovu veselohru *Robovín Čtverrohý*, kterou sehrálo několik mladíků z české šlechty (Harrachů, Kinských, Lobkoviců, Schwarzenbergů aj.) v domácím divadle v Harrachovském paláci na Freyungu ve Vídni dne 2. 4. 1843 pro uzavřenou společnost rodiny a jejích hostů při oslavě svátku Janova otce.⁵⁹

3. srpna Vocel navštívil v Pešti Jana Kollára (v deníku „*U Kollara! Pamětní den*“), pak plul parníkem po Dunaji do Komárna, vozem i pěšky pokračoval do Sliache a Ružomberka, cestoval po Tatrách, jejichž geologická stavba jej zaujala, byl v Zakopaném („*die Goralen*“), plavil se po Dunajci, v Haliči navštívil Wieliczku a Bochniu a z Krakova se na konci srpna vrátil vlakem do Vídně.⁶⁰ Tam se definitivně rozloučil s hr. Harrachem a jeho rodinou, s nimiž si uchoval až do smrti velmi přátelský poměr.⁶¹ 10. září odjel přes Brno do Kutné Hory navštívit matku a bratra a 15. září se objevil v Praze, aby se tu usadil natrvalo.

Tak se uzavřelo druhé období Vocelova života, značně ovlivněné prostředím aristokratických rodin, s nimiž při svém působení přicházel do styku.⁶² Těch dvacet let nepochybně sehrálo významnou úlohu při dotváření Vocelovy osobnosti, charakteru a názorů. Vše, co si do šlechtických služeb přinášel, byla na jedné straně zkušenost života v relativní až vyslovené chudobě, na druhé dobrý základ vzdělání, školské literární úspěchy a rodící se ctizádost bez přesného cíle. Setkání s protilehlým koncem společenského žebříčku jej jistě motivovalo a svodům jeho prostředí musel podléhat, na druhé straně jej určitě zejména

58 Deník 1, 23. 8.: „*Schlögen. Ausgrabungen von Joviacum.*“ Srov. Gaisberger 1840, Winkler 1975, 92–95; Leskovar – Schwanzar – Winkler (edd.) 2003, 27–28.

59 *Anonym 1843e; Harrach 1895*, 10 podle svého deníku píše: „*Představení to připravoval s námi tehdejší můj vychovatel J. E. Vocel, který v tu dobu pak náš dům opustil.*“ Vocel ovšem odešel už skoro o rok dříve, proto také ve hře účinkoval už jeho nástupce u Harrachů dr. Vendelín Grünwald. *J. H. 1934* uvádí, že šlo o vůbec první vídeňské divadelní představení v češtině (?). – Vocelův rukopisný překlad této hry do němčiny (byl snad interně provozován už dříve?) se dochoval v hraběcí knihovně (*Menčík 1913*, 162).

60 *Vocel 1843e* (k moři se ale nedostal); ostatní podobné názvy v jeho bibliografii se týkají cesty do Holandska, stejně tak název alba kreseb Cestování od hor Karpatských k Severnímu moři (SOKA KH).

61 Korespondence s Harrachy: SOKA KH, k. 2.

62 Bylo jich více, než zde uvedeno – např. v dopise Ant. Bočkovi 1839 (viz pozn. 53) se Vocel zmiňuje, že se obrátil o protekci mj. ke knížeti Fürstenberkovi, „*jehož v češtině jsem cvičoval*“. (Jde o Karla knížete z Fürstenberka, krajského komisaře v Olomouci.)

zpočátku nenechávalo na pochybách, kam patří, že je stále jen panským služebníkem. Josef Jungmann, chalupnický syn s podobnou výchovatelskou zkušeností, jasně vyjádřil tuto trpce poznanou pravdu: „*Kdo v nízké vsi zrozen, ten ožabavost co živ na sobě nosí jako cejch ze chlůva, z kteréhož ovce vzata.*“⁶³ Vocel sice pocházel z města, ale do šlechtických salonů stejně tak přicházel jako chudý student nízkého původu; jistě se snažil zastříti tento rozdíl oblékáním, mravy, vzděláním a sečtělostí, nakonec i způsobem myšlení a přejímáním názorů na svět. Naštěstí měl svoji hrdost i pevný charakter, a tato „asimilace“ z něj neudělala povyšence ani shrbeného služebníka.

Nezdá se ale, že by Vocel na některém ze svých míst udělal podobnou zkušenost jako jeho pozdější archeologický přítel Carl/Karel Frost, donedávna vysoký panský úředník, že totiž „*der Aristocrat den Diener wie eine Zitrone behandle, wenn der Saft ausgequetscht ist, werft er die Schale weg.*“⁶⁴ Salony zámků a městských paláců mu daly pro budoucnost hodně: znalost způsobu života „první společnosti“, dokonalé vystupování a obratnost pohybu v jejím prostředí, možnosti ke značnému sebevzdělání včetně cizích jazyků⁶⁵ a získání rozhledu doma i za hranicemi; poznání duchovní atmosféry různých středisek té doby (nejvíce mu dala Vídeň a Brno), navázání užitečných a často trvalých přátelských styků s rodinami urozenými⁶⁶ i občanskými, a to se žáky i jejich rodiči (v tom mu zřejmě pomáhala jeho živá, dobrosrdečná a empatická povaha) a v neposlední řadě i finanční zajištění v podobě velmi solidních důchodů ze šlechtických pokladen. To mu konečně dovolilo začít nový život podle vlastního přání a v okamžiku, který si k tomu zvolil.

O co se naopak snažil on sám ve svém povolání – zejména od poloviny 30. let, kdy už byl uvědomělým národovcem (tímto dnes méně běžným slovem lze označit toho, jemuž láska k vlasti, zemské vlastenectví neoddelitelně splývá s láskou k národu vlast obývajícimu a jeho mateřskému jazyku) – bylo vzbudit ve svěřencích i zaměstnavatelích vlastenecké city v souhlase s přesvědčením konzervativní části české inteligence, že bez získání historické šlechty nemá česká věc naději na úspěch. Působil tu příklad národně uvědomělé šlechty polské či maďarské, proto i sám Palacký prohlašuje (v dopise Kollárovi 1832), že „*dokud my vyšší šlechty sobě nezískáme, dotud pro nás spásy nebude.*“ A téměř shodně to vyjádřil Vocelův vídeňský přítel Antonín Jaroslav Beck;⁶⁷ když v březnu 1840 schvaloval Vocelovo rozhodnutí zůstat vychovatelem: „*Byloby k přání, abychom více o vychování šlechty naší starati se mohli; neb dokad šlechta se nás neujme (a neujme se, dokad nová generací nevyroste), sotva z našeho jazyka a naší literatury co pojde.*“⁶⁸

Beck sám⁶⁹ byl dlouholetým vychovatelem u Schwarzenberků a dva jeho svěřenci byli pak v roce 1848 členy Slovanského sjezdu (z nich Jan Adolf o dvacet let později finančně podporoval vydání Vocelova *Pravěku*). Podobně se Vocel snažil naučit šlechtickou mládež

63 ČNM 45, 1871, 270 (psáno 1845).

64 C. Frost J. E. Vocelovi, Křemýž 5. 5. 1855 (LA PNP, os. f. Vocel; srov. *Bačkovský 1888*, 730.)

65 *Michl 1839*, 346 s opomenutím samozřejmě němčiny: „...zná se kromě českého, polského a latinského i v jazyku francouzském, anglickém, holandském a vlaském.“

66 Viz korespondenci v SOKA KH a LA PNP: Černinové (Otokar 1825, Eugen 1854–68), Šternberkové 1831–64 (Leopold, Karolina, Zdeněk), Jan Harrach.

67 (1812–1895), absolvent právnické fakulty ve Vídni, vychovatel, pak redaktor a publicista, 1848 spolu s Vocelem poslancem říšského sněmu na křídle konzervativní pravice. Korespondence (novější): SOKA KH, k. 2, č. 45. O Beckovi ve svých pamětech (k roku 1843) *Frič 1957*, 118; též *BSČZ 3*, 2005, 311; *Slaviček (ed.) 2016*, 79–80.

68 Beck Vocelovi in litt. 23. 3. 1840 – publ. *Bačkovský 1888*, 554.

69 O něm *BSČZ 3*, 2005, 311.

česky, aby se mohla přinejmenším pasivně podílet na rozvoji české kultury a byla tak připoutána k národní straně. Proto také koncem třicátých let chystal v němčině propagační text o významu češtiny. J. M. Hurban se v *Květech* 1840 zmiňuje, že Vocel má připraven spis o vlivu mateřské řeči na vzdělanost, který se však nedostal na veřejnost. Proč, to vysvětluje sám Vocel v dopise A. V. Šemberovi (Drážďany 10. 5. 1840): v poslední době se v obecných i kulturních poměrech středoevropských Slovanů mnoho změnilo, musel by text přepracovat a k tomu nemá dostatek nových informací. Ostatně se zdá, že mnohé z něj použil ve svých článcích pro *Moravii* a augsburské noviny (*Vocel 1839e, f, g*).

Z těch Vocelových žáků, kteří se dožili dospělosti, byl nejspěšnějším výsledkem jeho péče hrabě Jan Nepomuk František Harrach (1828–1909),⁷⁰ jenž v roce 1843 přijal dokonce vlastenecké jméno podle „prvního člena svého rodu“ a načas se podepisoval Ján Příbyslav Harrach. Věrný vštěpovaným názorům, vlastenectví a (relativnímu) demokratismu zůstal až do smrti, přestože záhy poznal jejich výjimečnost ve svém společenském prostředí; už roku 1860 píše Vocelovi svou ještě nejistou češtinou: „...*víc a víc pozoruji, že sám stojím mezi mnohými (mnozi) mého stavu, co se týče náhledu zkerže národnosti v naší vlasti.*“⁷¹ Nicméně svoji češtinu, Vocelem důkladně založenou, stále cvičil jednak četbou českých novin (byl nadšeným odběratelem *Času*⁷²), jednak korespondencí se svým bývalým učitelem: „*Když na Vás píšu tak se učím nejlépe mysliti po česku.*“⁷³

Tento nejčestější příslušník vyšší šlechty (z rodu původně českého, ale v žijící větvi už po staletí poněmčeného), rohlašující, že „*má čest náležeti k národu českoslovanskému*“, byl účastníkem Slovanského sjezdu 1848 (spolu s otcem a bratrem, ovlivněnými Vocelem⁷⁴) i české politické „pouti do Moskvy“ 1867, po desítky let prezidentem Společnosti Musea království Českého (tj. Národního) a kurátorem její Maticе české, 40 let předsedou Slovanské besedy ve Vídni, finančně podporoval muzejní Archeologický sbor, sepsal přehled českých dějin,⁷⁵ vypisoval cenu na drama z české historie či českou operu⁷⁶... To vše není myslitelné bez Vocelova vlivu v rozhodujícím období dospívání, jak o tom svědčí i korespondencí doložené celoživotní přátelství učitele a žáka.⁷⁷

Vocelovy pozdější politické úvahy z „předbřeznového“ období ovšem ukazují, že stálo několik let, aby hlavní pilíř národní budoucnosti viděl Vocel jinde – v inteligenci jak

70 Anonym 1872a; Špaček 1895; Menčík 1898, *týž* 1912, Zibrť 1908, Šubert 1910, Adámek 1911; BSČZ 22, 2019, 251–253.

71 Hrabě Jan Harrach Vocelovi, dopis psán „*Na svatě hrázy u Doberánu v staré zemi Obotritů a Vindů*“ (> Heiligendamm u Rostocku) 19. 6. 1860 – LA PNP, f. Vocel. Hr. Jan Harrach jezdil na sever Německa za starými slovanskými památkami.

72 Vocela žádá hned po zprávě o vzniku Krásova listu o předplacení; chce „*býti jedním z prvních předplatitelů, protože tak velký podíl beru, aby se české noviny vydaly, doufám též že v mýrném smyslu psané budou, aby ne stoupli do stopy Národních novin byvalých*“ (Dopis cit. v pozn. 71).

73 J. Harrach Vocelovi, Hrádek (u Nechanic) 16. 11. 1860 – LA PNP, os. f. Vocel.

74 O nich všech *Polišenský* 1975, 98. Nutno dodat, že svým podílem přispěli i oba Vocelovi nástupci v preceptorské funkci u Harrachů – Vendelín Grünwald a Antonín Jaroslav Vrtátko (srov. *Menčík* 1912).

75 *Harrach* 1867. Korektury historických tabulkových přehledů, prováděné a doplňované Vocelem – SOKA KH, k. 10, č. 393.

76 Obojí chystal od roku 1860 (viz korespondenci s Vocelem, s nímž věc neustále konzultoval – zejména Harrachův dopis ze 7. 11. 1860; SOKA KH, k. 4, č. 287. Při ceně na novou českou národní operu, vypsáné hr. Harrachem r. 1864 (jejíž proklamaci jazykově redigoval), účinkoval Vocel v komisi pro libreta (s K. J. Erbenem a A. J. Vrtátkem), která svými posudky odmítla Sabinovo libreto ke Smetanovým Braniborům v Čechách (*Jiránek* 1979, *Daněk – Vyšohledová* 1983, 159–160). – Dodejme k tomu, že už roku 1843 byl Vocel s Jungmannem, Palackým a Koubkem členem poroty při první takovéto, bohužel neúspěšné soutěži o původní českou divadelní hru, vypsáné ředitelem Stavovského divadla J. A. Stögerem (*Vondráček* 1957, 307; *Černý, F. et al. (red.)* 1969, 373).

77 SOKA KH, č. 76. V dopisech častěji mluví o „*pravdivých a upřímných citech pro národnost a vlast*“. Když r. 1861 četl v *Čase* o Vocelově záměru sbírky na záchranu románské kaple sv. Kříže, ihned se mu přihlásil. – Vocel také upravoval jeho stručný chronologický přehled českých dějin (*Harrach* 1867).

šlechtické, tak občanské, ve všeobecné vzdělanosti. Přesto však určité rozdvojení v něm přetrvávalo i v budoucnu jako dědictví oněch dvaceti let ve šlechtických službách: na jedné straně rozumové chápání nutnosti pokroku, na druhé citová vazba ke starému světu, projevující se hlubokým konzervativismem, jistou preferencí vazeb ke šlechtě a naopak občasnou lehkou, spíše podvědomou povzneseností nad lidmi z nižších vrstev, včetně vlastenců. (V tom všem se podobal Palackému a sympatie, které k němu Palacký v počátcích jeho kariéry choval, nebyly náhodné.)

„...láška naplněna, vina vykoupěna a zločin potrestán...“

VOCEL – DRAMATIK (1820–1838)

Zatím jsme sledovali hlavní dějovou linii první poloviny Vocelova života. Než přejdeme ke druhé polovině, je třeba si ještě povšimnout linií průvodních – aspektů Vocelovy literární tvorby, která je s tímto obdobím spjata. Není to sice hlavním cílem této práce, ale je možné tvrdit, že bez Vocela-spisovatele by nebylo Vocela-archeologa a že už v jeho rané tvorbě lze sledovat rodící se zájem o nejstarší minulost země a národa. Zmíněné aspekty jsou vlastně tři a můžeme je přehlednout v pořadí, v jakém se objevují jejich významnější projevy a v jakém zaujímají u Vocela postupně hlavní místo: drama, beletrie a poezie.

K Vocelově dramatické tvorbě se musíme vrátit zpátky do středoškolských let, kdy zájem o divadlo budily návštěvy představení za gymnaziálních studií v Praze. Jsou to první projevy tvůrčího nadání a radosti z tvorby, nesoucí pochopitelně znamení nezralosti. Autor měl jistě dobré důvody k tomu, aby své rané pokusy později spálil (pokud byly napsány jako celek, protože podle vlastního svědectví vznikaly některé kusy rovnou diktováním úloh osobám sedícím kolem stolu, takže existovaly jen rozepsané úlohy). Ale možná to byl příliš tvrdý autokritický soud: ty z jeho her, které se zachovaly, nejsou v dobovém kontextu tak docela nezajímavé.

Vocel hodně četl jak v letech studentských, tak potom vychovatelských letech, a přečtené zapisoval.⁷⁸ V němčině znal Kanta, Herdera, Lessinga, Bürgera, Wielanda, Klopstocka. Lenaua, z jiných jazyků se k němu v německých i českých překladech dostal Milton či Chateaubriand, La Fontaine, Rousseau a jiní. Jeho rané divadelní hry to však ještě nezasáhlo – tady se odráží spíše záliba doby v romantice tuctových rytířských dramát v literatuře i na jevišti.

Na počátku 20. let mohla kutnohorská kulturní veřejnost zhlédnout několik ochotnických divadelních představení, sehraných vždy v letním období studenty z pražských škol, trávících doma své prázdniny. Hry pro ně psal německy i česky právě student Vocel, hrálo se nejprve na mázhauzu či v síni v patře starobylého domu, kde s rodiči bydlil, později pro širší veřejnost v kreslárně c. k. hlavní školy. Autor si prý sám maloval i kulisy.

Patrně nejstarší ze zachovaných Vocelových her je historické drama *Die Rache* (Pomsta), sepsaná už roku 1820.⁷⁹ Pozornost zasluhuje zejména proto, že vznikla ještě před *Angelinou*

78 Sešit Früchte der Lectüre (SOKA KH, k 10, č. 400).

79 „Die Rache. Trauerspiel in drey Akten von J. W. Prag 1820.“ Rukopis v SOKA KH, k 8, č. 358.

Františka Turinského, označovanou často za první českou osudovou tragédii, a byla patrně také dříve hrána (i když jen na skromném ochotnickém jevišti).⁸⁰ *Pomsta* je totiž typický příklad tehdy nového, z Německa přicházejícího dramatického směru, který se ale u nás příliš neujal; snad vznikla pod dojmem Grillparzerovy *Praměti*, přeložené ovšem do češtiny až roku 1824. Už tady nacházíme vlastenecké verše o české zemi, jinak se ovšem hra nevymyká z běžného průměru: schematické postavy, prázdnou dunící krasořečnické deklamace. Na osmnáctiletého autora to však byl dobrý výkon.

V létě roku 1821 měla úspěch historická hra o pěti dějstvích *Die Brandschatzung* (Výpalné), dramatický příběh z dějin města, sepsaný Vocelem k instalaci nového kutnohorského šepmistra⁸¹ a sehraná jím s několika studenty. Hra se nedochovala,⁸² ale cennější než text sám je svědectví o jejím provedení v historickém prostředí Vlašského dvora, jež nepodává nikdo menší než Josef Kajetán Tyl, o několik let mladší než autor. Ukončil tehdy kutnohorskou hlavní školu a v létě před odchodem na studia do Prahy (také jemu k nim dopomohl P. Herzan) začal psát svoji první divadelní hru – právě pod vlivem Vocelovy činohry, která se podle něj odehrávala „*za časův husitské války a udatnost horníků slavila v ní ovšem nemalé vítězství. Já byl u vytržení. Vocela jsem považoval aspoň za polovičního černokněžníka. Takového něco napsati byla teď moje nejvřelejší touha.*“⁸³

Do roku 1821 je datována i další hra *Der Schwur* (Přísaha), drama dokonce ze starověkého Egypta, o němž nevíme, zda bylo někdy hráno.⁸⁴

Druhá Vocelova osudová tragédie o čtyřech jednáních, *Harfa*, psaná již česky o prázdninách roku 1823 (*Vocel 1863f*, VII), unikla zkáze ohněm nebo zapomenutím díky autorovu otci, který ji bez jeho vědomí poslal hradeckému nakladateli Pospíšilovi a ten ji – jazykově poněkud upravenou jeho spolupracovníkem prof. Josefem Chmelou – ve snaze upozornit na mladý talent příbuzného vydal tiskem jako drobnou knížku, v níž frontispis tvoří rytina G. Döblera podle romantické kresby Führichovy.⁸⁵ Je to opět typická ukázka žánru (stručně shrnuto, „*v Harfě je láska naplněna, vina vykoupena a zločin potrestán*“ – *Hedvičáková 1993*), motiv viny a trestu zde hraje základní úlohu.

Její děj je položen do „pravěku“, do doby knížete Neklana (do roku 862 podle hájkovské chronologie). Je to pokud víme poprvé, co se Vocel zabývá tímto obdobím (možná, že mezi spálenými pracemi byla i jiná); reálie se ovšem omezují na pohanské obětování bohům a popelnice – jinak je to sentimentálně poetická rytířská romantika, podaná dosti chudým a nedokonalým jazykem (třebaže se učícím na *Rukopisech* nebo Lindově *Záři nad pohanstvem*), se snahou o dramatickou vznešenost a důstojnost, ale v neobratných rýmech,⁸⁶ navíc místy překombinovaná, bez dramatického spádu. Není divu, že ještě za třicet let po

80 Rukopis v SOKA KH. Podrobněji o ní teprve *Šťastný 1951a*. Srov. *Kamper 1903* (k Voceleovi 358–362).

81 Tradiční označení hlavy správy horního města, udržující se tehdy už jen v Kutné Hoře. Tento byl dr. E. Mič.

82 Zajímavá je shoda názvu s komedií tehdy oblíbeného Augusta von Kotzebue, kterou se hráli studenti v Jaroměři roku 1824 (*Vondráček 1956*, 511).

83 Tyl v předmluvě k sebraným spisům, 1844; *Tyl 1881*, 330–331.

84 Rukopis v SOKA KH, k. 8, č. 359.

85 *Vocel 1825* (vyšla ale už koncem r. 1824). Výtisk v SOKA KH, k. 8, č. 356. Ref.: Čechoslav 1825, 72 (anonym > F. B. Tomsa). Nově *Hedvičáková 1993*. Okolnosti vydání uvádí sám Vocel v rkp. vlastního životopisu pro Riegrův Slovník naučný (SOKA KH, k. 1, č. 10). Z toho vycházejí všechny další opakování příběhu o *Harfě* jako jediné náhodně zachráněné a tiskem vydané, ovšem prakticky nikde se nezmiňuje drobnější hra *Loretský zvon*, vydaná už v roce 1822 (viz níže).

86 Na druhé straně *Hedvičáková 1993* v ní oprávněně nachází i polohy blízké Máchovi a hodnotí celý kus z jazykového a literárního hlediska výše, než bylo dosud obvyklé: „*Harfa splňuje požadavky dramatu vyššího stylu a je významným článkem úsilí o velké drama a zároveň významným článkem geneze českého romantismu.*“

vydání byla *Harfa* u Pospíšila na skladě, jak si roku 1855 škodolibě povšimly Bendlovy *Rachejtle*.⁸⁷

Přesto se Vocelova hra dostala i na jeviště pražského Stavovského divadla v roce 1837. Její první a poslední představení⁸⁸ však bylo celkem oprávněně zkritizováno Josefem Krasoslavem Chmelenským v *České Včele*.⁸⁹ Výkony herců – mezi nimi i J. K. Tyla –, píseň a kusy pro harfu, složené Františkem Škroupem mladším, hře nejspíše prospěly, přesto ale jevištní nároky té doby a této scény byly už poněkud vyšší. Vocelův úmysl byl dobrý, chtěl dát divákům něco víc než běžné rytířské kusy nebo frašky a povzbudit jejich vlastenectví, ale jeho síly na to ještě nestačily a styl raného romantismu byl v této době už poněkud antikvovaný: *Harfa* „patří spíše do oblasti jevů literárních než divadelních.“⁹⁰

Dva úsudky byly o *Harfě* vyneseny již v (domněle) jubilejním roce 1903: literární a divadelní kritik Jaroslav Kamper (s věcnými omyly) jí vytýkal mdlý obsah, primitivní rýmy, matné charaktery, naivitu a sentimentalitu; Arne Novák (1903, 384) považoval jeho soud za příliš příkrý: „*Pro Vocela, budoucího praehistorika a archaeologa, jest význačné, jak motivy tragedie osudové sloučil s motivy romantického pravěku českého.*“

K uvedeným titulům studentských let je třeba přičíst ještě obvykle zapomínanou „dramatickou bajku“ *Loretský zvon*, tištěnou už dříve rovněž u Pospíšila v Hradci Králové (*Vocel 1822*), a snad i tragédii *Corregio*, kterou za řízení J. E. Vocela (tehdy už posluchače 2. ročníku filozofie ve Vídni) jako představení ve prospěch chudých provedli kutnohorští studenti 15. 9. 1824. Tato záležitost měla mimořádnou dohru ve vyšetřování časlavským krajským úřadem z podnětu samotného českého gubernia, protože divadlo bylo sehráno bez guberniálního povolení, ač prý byl Vocel předtím úřadem varován. Ten se vylouval, že úřednímu sdělení neporozuměl, přesto ale byl potrestán 24 hodinami vězení zostřeného postem, městský magistrát dostal důtku a další představení, byť ve prospěch chudých, byla zakázána.⁹¹

To ovšem nebyla literární událost, stejně jako příležitostné, německy psané krátké (jednoaktové) nenáročné komedie z pozdějších vychovatelských let, tvořené lehkým perem (takovou hru prý napsal za den či dva) a určené ponejvíce pro domácí divadlo svěřenců a jejich přátel – např. *Guten Morgen* (1831),⁹² *Der Sterndeuter* (Hvězdopravce – *Vocel 1832f*), *Der Windbeutel* (Větroplach – *Vocel 1832a*) a *Das Trauerspiel* (Truchlohra – *Vocel 1833b*), uveřejněné ve vídeňském časopise *Der Jugendfreund*, jehož redakce se tehdy ujal jeho přítel Karl Ferdinand Hock.⁹³ Větší byl nedokončený *Torrigiani*, drama z dob inkvizice v Itálii, psané už roku 1827 v Algyó⁹⁴ (to chtěl Vocel původně zadat vídeňskému Burgtheatru). Na to ještě

87 K nim *Pátek 1916*.

88 *Harfa* aneb *Vina a trest*, 16. 4. 1837 (nedělní české představení). Viz *Květy* 4, 1837, 120 a příl. č. 9, 35 (K. Püner); *Česká včela 1837*, 15 (J. K. Chmelenský); *Květy*. – Na ochotnických jevištích se ovšem mohla objevit i později, např. studentské scéně v anatomickém ústavu lékařské fakulty UK, na níž účinkoval a na níž vzpomínal mladý Zikmund Winter (* 1846), bohužel bez přesnějšího data (*Nečas 1982* bez udání pramene). V úpravě pro loutky (J. Bartoš) ji pak ještě vydal roku 1933 pražský nakladatel A. Storch.

89 *Chmelenský 1837*. Představení ohlášeno v tisku (*Květy* 4, 1836, 120).

90 V. Procházka in *Černý, F. et al. (red.) 1969*, 138.

91 *Vondráček 1956*, 511–512, 619, bez udání pramene.

92 Psáno u Štemberků na zámku v Pohořelích v listopadu 1831 a tam pak i hráno. Rkp. v SOKA KH, k. 8, č. 355.

93 1808–1869, pražský rodák. Po získání doktorátu práv řídil v letech 1833–34 řídil ve Vídni týdeník *Der Jugendfreund*, kde uveřejnil řadu Vocelových povídek a příspěvků. Později významný úředník ministerstva financí a generálním ředitelství železnic ve Vídni. K jeho žurnalistické činnosti v roce 1848 *Kořalka 1985*, 246–247; k Vocelově vídeňské beletrii *Novák 1903*, 384.

94 „*Torrigiani. Trauerspiel in fünf Aufzügen*, von J. Erasmus Vocel. All-Gyó 1827.“ Rkp. v SOKA KH, k. 8, č. 360.

Das Portrait (1838) – opět komedie pro „domácí divadlo“⁹⁵ – a potom už se Vocel k vlastní dramatické tvorbě uvážlivě nevrátil (k cizí ovšem ano, jak už bylo zmíněno).

„...v proudu belletristiky vídeňské...“

VOCEL – PROZAIK (1827–1846)

Mnohem lépe se mu dařilo v próze, která u něj zpočátku zůstávala ve stínu veršovaných pokusů. Z jeho rané literární fáze vyšel tiskem jen jediný, navíc s poezií kombinovaný doklad v roce 1824 pod názvem *Milek, Nymfy, Sňatek*⁹⁶ – „*sladká alegorická próza gessnerovská prokládaná neméně sladkými veršiky*“, nicméně, což zřejmě posuzovatelům uniklo, v samém závěru náhle žertovně až satiricky vyznívající.

Z malých prozaických forem pěstoval pak Vocel zejména dvě, oblíbené v tehdejších časopisech „pro zábavu i poučení“: cestopisné obrázky a historické povídky (novely). Ty druhé jsou ovšem důležitější a u nich je třeba se zdržet. Vocel je psal někdy od poloviny dvacátých let, ovšemže německy, podle Arne Nováka pěknou barvitou němčinou pozdního romantismu; zhruba o deset let později je ale přepracovával do češtiny.

V září 1827 píše do Vídně Hockovi, že dokončil novelu, podle vlastního úsudku nejlepší, jakou dosud napsal (to znamená, že psal už dříve, ačkoli doklady o tom chybějí). Když ji předčítal v Algyö, měla prý velký úspěch. Vznikla pod dojmem vyjížděk v krajině podél Tisy, ale námětem se váže k českým dějinám. Novela se původně jmenovala *Die Hütte am Ufer Theiß*, uveřejnění se však dočkala až po pěti letech, snad přepracovaná, pod názvem *Poslední Ořebita*.⁹⁷ Romanticky laděný příběh o smrti starého husitského bojovníka, bojujícího v daleké cizině za svobodu jižních Slovanů úpících pod tureckým jhem (1448), otiskl Hock o něco později v *Jugendfreund*.

Nebyl to zdaleka poslední Vocelův titul uveřejněný ve Vídni – jak sám napsal ve své autobiografii, „*nacházet se v proudu belletristiky vídeňské*“. Jiný tamní časopis otiskl jeho povídku *Alchymista*,⁹⁸ napsanou zřejmě rovněž roku 1827.⁹⁹ Výše bylo uvedeno, že ke zdokonalení funkce učitele přírodovědy navštěvoval tehdy Vocel ve Vídni přednášky prof. Mohse; s tím přímo souvisí vznik další Vocelovy historické povídky. Mohs byl znám jako průkopník vědecké krystalografie a tvůrce nové soustavy krystalů. Tato stránka mineralogie Vocela velmi zaujala a své poznání vtělil do příběhu, který nazval *Der Krystallograph*; začal jej psát

95 *Das Portrait*. Ein Festspiel. (Psáno ve Zdoukách v říjnu 1838. Rkp. v SOKA KH, k. 8, č. 357.)

96 *Vocel 1824* (v almanachu Dennice aneb Novoročenka na rok 1825, uspořádaném F. L. Čelakovským a J. Chmelou a vydaném J. H. Pospíšilem v Hradci Králové); viz *Vlček 1960*, 417.

97 *Der letzte Ořebit* (*Vocel 1832b*). V lednu 1836 přeložen autorem do češtiny a vydán nejprve časopisecky (*Vocel 1837a*), pak samostatně (*Vocel 1843d*, *tjž 1844g*). Rec.: *Anonym 1843f*; *Anonym 1845c* (J. P. Jordan). 3. vyd. Praha 1881 (viz *Anonym 1881b*), 4. Praha 1906. Vyšlo i chorvatsky. Pod svým jménem vydal překlad do maďarštiny (*Az utolsó Ořebita*) Endre Pintér v almanachu Aurora (Buda 1837) – *Vocel 1837d*. srov. Květy 8, 1841, 336, Vocelův dopis J. H. Pospíšilovi 6. 4. 1841 (LA PNP). Německá verze znovu v německy tištěném záhřebském deníku *Agramer Zeitung* (přil. Luna) – (*Vocel 1844h*, srov. *Lamb 1844*) (informace, že povídka byla přeložena do chorvatštiny, je zřejmě mylná).

98 *Der Alchymist* (*Vocel 1833a*) ve Schumacherově časopise *Wiener Gesellschafter zur Erheiterung für Gebildete*. Sep. výtisk s Vocelovými poznámkami v SOKA KH, k. 8, č. 353. Dále *Vocel 1835b*. Touto povídkou také otevřela své první číslo brněnská Moravia (*Vocel 1838–39a*).

99 Redakční poznámka k *Vocel 1845k* udává, že ji autor napsal před 18 lety.

původně česky, pak ale předělal německy pro Hockův časopis *Der Jugendfreund*.¹⁰⁰ Když pak chtěl v *Květech* uveřejnit český překlad (*Vocel 1837b*), kritikou kladně přijatý, měl potíže s převedením názvu do češtiny, kde dosud neexistoval a on musel vytvořit nový: napadaly jej tvary jako Hlatiskoumce, Hlatispítatel (hlat = v puristických pokusech náhrada za krystal),¹⁰¹ rozhodl se pro tvar *Hlatopisec* a nakonec (*Vocel 1846b*) *Hlatipisec*.

Je to opět dobrá historická povídka s reálnými postavami, s líčením rudolfinské Prahy, jež předchází podobným obrazům u Josefa Jiřího Kolára a Josefa Svátka. Její děj ovšem je už méně dramatický, alchymista a přírodovědec Zelatin z Krásné Hory je spíše hlasatelem filozofické myšlenky, když z dokonalosti krystalu odvozuje ideu harmonické jednoty světa a vesmíru. Vlastenecké poslání se tu projevuje sympatiemi ke stavovským povstalcům popraveným na Staroměstském náměstí 1621. (Výčitka „nezaujatého starožitnictví“ není u Vocelových povídek na místě, i když tu samozřejmě nenacházíme prvoplánové vlastenecké nadšení, patrné v soudobé české beletrii.)

Díky oběma posledně uvedeným povídkám (k nimž lze na okraj přičíst i další příběhy z *Jugendfreundu*, *König Azotes – Vocel 1832e* či „matematickou novelu“ *Die Gleichung – Vocel 1832d*, *tjž 1845m*) můžeme Vocela považovat za průkopníka vědecké tematiky v české beletrii (k tomu *Janko – Štrbáňová 1988*, 262). Nehledě na učenecké motivy šlo ale ovšem i v těchto případech zase o romanticko-historické povídky jako žánr dobově velmi oblíbený (v duchu jeho obecně obdivovaného zakladatele Waltera Scotta, s nímž se Vocel kupodivu důkladněji seznámil dosti pozdě, zato v originálech¹⁰²) a Vocelovu literárnímu naturelu nejbližší (k tomu se hlásí ještě pozdější povídka *Johanita*¹⁰³); to ostatně Vocel sám potvrdil i dotazem, který tenkrát vznesl na vydavatele *Květů* Pospíšila: „*Kdož pak je ten Mácha, jehož Křivoklad v minulém roku Vašeho časopisu tak zdárně vyniká?*“¹⁰⁴

V té době už Vocel zřejmě překonal určitou depresi a pochyby o svém literárním talentu, kterým před časem podléhal. Neuspokojen svým prvotinami, postěžoval si (30. 10. 1829) Hockovi, že papír není zrcadlem, které by čistě odráželo jeho nitro, „*daß meine Kräfte zu schwach sind um den Aufforderungen meiner Dichterträume zu entsprechen*“. Možná, že později z těchto snů slevil, nebo je přenesl do poezie.

Zvláštní skupinu jeho prózy tvoří už zmíněné obrázky z cest, jimiž Vocel zásoboval německé a pak i české časopisy. Jde o zčásti povídkově beletrizované „turistické“ příběhy, kombinované s naučnými pasážemi, jak bývaly v těch dobách oblíbeny. Vycházejí jednak z cest podnikaných ze salmovského Anholtu do Nizozemí (*Vocel 1838a*, *tjž 1838–39b*, *tjž 1839b*), dále z cesty do Beskyd ve šternberském období (*Vocel 1839c*, *tjž 1846k, m*), poznávání okolí krkonošských statků hrabat Harrachů, z nichž sice dvakrát vystoupil na Sněžku, ale nejvíce si oblíbil právě Nový Svět (*Vocel 1842*), První z nich (*1838a – Zlomek...*) přešel Jakub Malý v recenzi *Vesny* (ČNM 12, 129–130) bez zájmu, což Vocel nelibě nesl; Šembera to v odpovědi označil jako „*nadýmání nedouků*“, jemuž nástup Šafaříkův do redakce *Musejníku* učiní konec. Šafařík prý naopak článek ocenil a řekl, „*že by si srdečně přál,*

100 *Der Krystallograph (Vocel 1834b)*; též pražský *Ost und West 1845 (Vocel 1845k – o tom Květy 1845, 164; Poutník 1, 1846, 159)*. Český *Vocel 1837b*. Další vyd. Praha 1881 a 1906.

101 J. H. Pospíšilovi z Pohořelic 28. 6. 1837 (LA PNP, os. f. J. H. Pospíšil).

102 Podle Denku I v prvním čtvrtletí 1838 (Guy Mannering, Wawerley, Old Mortality, Bride of Lammermoor, Rob Roy, Montrose).

103 *Vocel 1838c*; už předtím v německé verzi *Der Maltheser – Vocel 1834c*.

104 Vocel Pospíšilovi 23. 1. 1836 (LA PNP, os. f. J. H. Pospíšil). Připomeňme, že Vocel se po Máchově smrti staral o vydání jeho pozůstalých spisů, zadával je cenzuře (viz jeho dopis A. V. Šemberovi 12. 6. 1842 – *Fišer ed. 2004*, 226–227).

*kdybyste pokračováním svého cestopisu Musejník vesměs málo podporovaný ozdobil*¹⁰⁵. Také Moravia (bezpochyby Jan Ohéral) tyto obrázky z cest nadšeně pochválila.¹⁰⁶

Jen na okraj lze potom poznamenat, že Vocel ze své zřejmé nadprodukce literárních nápadů zásoboval přítelův časopis *Der Jugendfreund* i různými zábavnými drobnostmi.¹⁰⁷

„...něco valného a vlasti opravdově užitečného sploditi...“

VOCEL – BÁSNÍK (1827–1849)

Vzpomeneme si, že první literární pokusy Vocelovy spadaly do oboru poezie, tak oblíbeného romantickou studentskou mládeží té doby: *Krvočíše*, recitovaná jím v roce 1820 při slavnostním ukončení školního na piaristickém gymnáziu v Praze a pochválená prý samotným vrchním ředitelem gymnázií Köhlerem, jinak češtině nepřejícím,¹⁰⁸ nebyla zřejmě jediná. Její text neznáme, nepochybně skončila v ohni stejně jako ostatní Vocelovy rané literární plody jeho vlastní kritickou rukou. Zřejmě šlo o typické dobové společenské deklamovánky – v tomto případě se pod dramatickým názvem skrývala oslava vína a Karla IV., otce českých vinic. Navíc i překládal: 13. 7. 1823 jako student filozofie v Praze přednášel svůj překlad Goethovy básně s názvem *Veršovec*.¹⁰⁹ Kombinací veršů a prózy byl již zmíněný text v almanachu *Dennice* (1824).

Pak se ale Vocelova múza nadlouho odmlčela a teprve v raných třicátých letech se projevila několika uveřejněnými básnickými výtvy.

Lumír (Vocel 1833a, srov. Heyer 1932), německy veršovaný epický příběh o čtyřech zpěvech, objevil se ve vídeňském časopise krátce před *Alchymistou*, jako by předpovídal budoucí Vocelovy básnické cykly z české historie. Liší se od nich však tematickou vazbou na *Rukopisy* (omezenou ovšem vlastně jen na jméno pěvce Lumíra, tam bez rozvedení zmíněného) a složitou pohádkovou, s *Rukopisy* a jejich tematikou nijak nesouvisící fabulí.¹¹⁰ Formálně není *Lumír* bez zajímavosti, ale jako začátečnická práce trpí opět přemírou strojených teatrálních proslovů, v nichž téměř zaniká smysl děje.

Méně výraznou, ale formálně patrnou návaznost na okruh „rukopisové“ tvorby (*Píseň vyšehradskou*) má také *Elegie*, uveřejněná o rok později už česky v *Květech* (Vocel 1834e) a překypující obrozeneckým nadšením: „*Ai, to naše slunce slavně vychází! / Jazyka drabého říš ověňčuje (...)* *žakvetli pupence, síla jim dána, / pomínuli dnové mráčky staré!*“; na druhé straně však jsou v ní – ještě před vydáním *Máje* – patrné i rysy máchovské.

Ke jmenovaným je třeba přiřadit romantickou báseň *Der Seefürst*, tištěnou ve sborníku Oestreichisches Wunderhorn (Vocel 1834f) a připomenout, že také do svých próz vkládal Vocel občas veršování.

105 Šembera Vocelovi, Brno 30. 8. 1838 – Fišer ed. 2004, 205, 207.

106 „*Sein bedeutendes Darstellungs-Talent, seine geistliche Auffassung eigenthümlicher Verhältnisse der von ihm bereisten Länder, vorzugsweise jedoch die edle Vaterlandsliebe, welche ihn in den Zuständen der Fremde das dem heimischen Analogie aufsuchen und jene von einem solchen Standpunkte aus würdigen heisst.*“ Moravia 1, 1838–39, 17.

107 Např. *Zankrätshel/Zank-Charade* (*Der Jugendfreund* 1/1832, 167–168), *Streitcharade* (t. 2, 1833, 359) nebo *Tautograph* (t. 5/25).

108 Vocel v rkp. autobiografii pro Riegrův Slovník naučný – SOKA KH, k. 1. č. 10.

109 *Michl* 1839, 346. Při jaké příležitosti, není známo.

110 O vztahu Vocela-básníka k *Rukopisům Krejčová* 2014, hl. 127–131.

Přemyslovci

Pro zrození Vocela básníka, obdivovaného svými vrstevníky, je však důležitá doba po polovině třicátých let, kdy vychovatelský úvazek u Salmů nebyl už tak časově náročný, aby nedovoloval jeho literárním snahám větší rozlet.

Aktivizace české společnosti zasáhla i Vocela a dala mu perspektivu tvorby na novém poli. Jako celkem zánovní, ale o to nadšenější vlastenec toužil Vocel uplatnit se především na tehdy nejváženějším úseku literární činnosti – jako básník, vyniknout zde a dosáhnout uznání vzdělané české společnosti. Byl přesvědčen o velké úloze poezie ve službě národní myšlenky a uvědomoval si, jak málo společného se životem mělo anakreontské veršování předchozí generace (o tom hovoří později v předmluvě k *Labyrintu slávy*): básnickou látku je třeba aktualizovat.

Při jeho od dětství trvajícím sklonu k historickým látkám není překvapivé, že podnět a námět k básnickému ztvárnění mu poskytla četba sice starého, ale zatím ještě stále neprekonaného obrazu českých dějin ve spise Františka Martina Pelcla.¹¹¹ Tehdy pojal myšlenku zobrazit českou historii v cyklu epických básní.

První z nich začal psát podle všeho už ve Vídni na jaře 1835, před odjezdem do Pohořelic, a ještě toho roku uveřejnil ukázkou v ČNM (*Vocel 1835a*). Od února 1836 se v jeho deníku objevují záznamy o usilovné práci na básních, ke kterým psal Vocel zároveň – zřejmě podle vzoru Kollárovy nově doplněné *Slávy dcery* (*Kollár 1832a, b*) – historický poznámkový aparát. Měla to být jakási vlastenecká veršovaná učebnice slavných příběhů národních dějin a její první část měla být věnována období Přemyslovců (jazykově nejistý básník ji pracovně nazýval nejprve germanismem *Přemyslidé*). Největší část zpracoval na jaře a v létě 1836¹¹² a „*12ho Července Přemysl. dokonat*“, jak sděluje první souvislý český zápis v jeho dosud německy psaném deníku.

Zrod tohoto cyklu, jehož vlastenecké zaměření předznamenalo už motto vzaté z polského klasika Adama Mickiewicze,¹¹³ nebyl ovšem jednoduchý. Náměty byly vybrány snadno,¹¹⁴ ale nástroj – český básnický jazyk – se Vocelovi stále vymykal, třebaže jeho pokroky v oživení téměř zapomenuté (a ve spisovné formě vlastně nikdy řádně neosvojené) mateřštiny byly obdivuhodné. Vocel nebyl nekritický a hledal pomoc, kde se dalo. Některé básně opravoval podle rady Palackého, s nímž se seznámil ve Vídni, jiné připsal nebo zase zničil podle toho, jak jeho studium dějin i jazyka postupovalo.¹¹⁵ Byl by rád nechal jazyk revidovat nějakým znalcem, ale k tomu nedošlo.

V červnu 1836 konečně mohl „slovutnému Vlastenci“ Palackému napsat, aby jej „*přijal do ochrany*“ se sbírkou básní, požádal o její ohlášení v muzejním časopise a sondoval možnost vydání.¹¹⁶ Sbíрка je míněna jako náhrada učených spisů pro ty, kdo je nechtou, a pobídka pro ty, kdo z neznalosti dějin „*loktem podlých dnů nynějších starodávnou slávu vlasti měří*“. Sám byl „*dosud odpadlík, apostat*“, ale chce se opět „*věrným synem vlasti státi*“. Ve Vídni a v Brně jsou

111 Pelcl 1774; podle Deníku I Vocel tuto knihu zakoupil v dubnu 1833, nejspíše ve vydání z roku 1817. – Ke zdrojům inspirace básní Přemyslovců též *Bitnar 1925*.

112 J. H. Pospíšil píše T. Burianovi z Prahy 5. 6. 1836: „*Z Moravy očekáváme sem Vocela. Mně oznámil, že v máji Prahu navštíví a, Přemyslidu celou přinese, na niž ovšem nemálo se těšíme.*“ (*Český 1875, 60.*)

113 Z básně „*Konrád Wallenrod*“ – viz *Heidenreich 1930, 159*, podle něhož lze u Vocela stopovat vliv Mickiewiczových názorů i tvorby.

114 O básni „*Bitva Domažlická*“, resp. o úloze Chodů v ní ve Vocelově ličení *Maur 1984, 27–28; týž 1987, 85–87*.

115 V tom smyslu píše ze Zdounek 7. 4. 1836 J. H. Pospíšilovi (LAPNP, os. f. Pospíšil).

116 Vocel Palackému, Zdounek 8. 6. 1835 – LA PNP, os. f. Palacký.

PŘEMYSLOVCI.

BÁSEŇ EPICKÁ

OD

J. ERAZIMA VOCELA.

Wydáno nákladem

Jana Host. Pospjšila,

magetnjka knihtiskárny w Praze a Hradci Králové, žinného auda
národnjho Museum.

W Praze 1839.

J. E. Vocol: *Přemyslovci* (1839).

prý básně mezi vlastenci už známy. Také Praha se s nimi seznámila už dříve prostřednictvím ukázek v muzejním časopise (*Vocel 1836*), později v *Květech* (*Vocel 1837c*).

S prvními ohlasy mohl být básník spokojen a uvažoval už o pokračování, kterému dával provizorní název *Luxemburgidé*. Ale k vydání prvního cyklu bylo ještě daleko, třebaže nakladatel Pospíšil projevil k tomu ochotu. Kniha musela projít mlýnem cenzury, a ten pracoval pomalu, navzdory přátelství Šafaříkovu. Ostatně ještě v létě 1837 neměl Vocel jistotu, zda už jí byla odevzdána. V německém tisku se objevily narážky na její vlastenecký obsah, autora zase zneklidňovaly obavy, že terčem české kritiky se stane jeho nedokonalý jazyk. A opět tu byla jakási nešťastná láska v Brně na jaře 1838, která v kritické době oslabovala Vocelovo sebevědomí. V takové náladě se svěřuje Pospíšilovi: „*Obávám se chyb a špatných rýmů! Přeskoda, že mi nikdy přáno nebylo, s broušeným znatelem nějakým češtiny spis ten přehlédnouti, by mě na vady, bohužel, přčetné, pozorna učinil.*“ A v největší hloubce deprese, v srpnu 1838, píše brněnskému příteli A. V. Šemberovi „*hnusnou jeremiadu o nedbalosti, váhavosti, mrzutosti a všelijaké trampotě života mého:*

Také jsem, bych se Vám upřímně přiznal, velmi ochlazen, a jako studenou vodou polit, když sobě na bídné své drápání po rozvalinách literatury naší pomyslím. Léta přichází, mámení přechází: počínám nabližeti, že namáhání mé plané bylo (necht' i vůle dobrá) že se mi síly duševní a genialnosti nedostává bych něco valného a vlasti opravdově užitečného sploditi mohl (...) Nechávám toho tebdy, a brímě s ramen slože, srdečně přeji, by silnější a podstatnější rámě je na se vzala.“¹¹⁷

O dva měsíce později však už děkuje Šemberovi, že mu odpovědí na jeho stesky dodal nové odvahy (21. 10.): „*Vždyť jste mi, drahý příteli, ducha posílil a chuti dodal, bych se do díla, ježto mi takměř z umdlených rukou kleslo, pustil, děkuji Vám za to!*“

Vydání knížky,¹¹⁸ jejíž výtisk (s datem vydání 1839) dostal autor do ruky 5. 9. 1838, rozptýlilo zoufalá předsevzetí, učiněná v nejistotě. Ostatně už o týden dříve Šafařík, jak Vocelovi sděluje přítel Šembera,¹¹⁹ *Přemyslovce „velice chválil, dokládaje, že mu nemilo bylo, že se jedna tak pěkná báseň vynechati musila“*, což přičítá vlivu vídeňské cenzury.

Cenzurní zásah ostatně byl vzhledem k panujícím poměrům celkem mírný a spokojil se vyškrtnutím jedné básně o „selském knížeti“ Soběslavovi.¹²⁰ Nejspíše tu byl důvodem ojedinělý sociální motiv, zajímavý vzhledem ke zkušenostem z autorova povolání: když dvořan odrazuje Soběslava od boje kvůli „*bídnému selskému lidu*“, který jej žádá o ochranu před nepřáteli, obrací se k němu kníže s expresivním monologem: „*Ty panošská krev jen o vlastní plémě dbáš, za hmyz a plevy ostatní lidstvo pokládáš! Pro šperky tvé necht' rolník se ti potí (...) necht' mře – necht' mře! To sprosté, to bídné hejno jen.*“ Cenzura, která propustila leckteré odvážné provolání Vocelových hrdinů („*lépe věčná tma v Morany lůně nežli slunce v okovech poroby*“, „*pouta cizí vazby zná drtit česká pěst*“), snad právě proto, že zněly tak teatrálně, tuto jedinou báseň vyškrtla.

21. 10. posílá Vocel Šemberovi čerstvý výtisk *Přemyslovců*. Šembera děkuje (17. 11.) za „*zdařilý plod ducha Vašeho, který zde mezi vlastenci opravdovou sensaci učinil. Mám za to, že Přemyslovci v krajích československých prospěšně působiti budou.*“

117 Vocel Šemberovi, Pohořelice 5. 8. 1838 – *Fišer (ed.) 2004*, 205.

118 *Vocel 1839a*. Oznámení a obsah: Květy 5, 1838, příl. XVIII (6. 9.), 72. Rukopis uložen v ČMS KH, č. př. 122/2000, text s autorovými opravami a doplňky v SOKA KH, k. 7, č. 344.

119 Šembera Vocelovi, Brno 30. 8. 1838 – *Fišer (ed.) 2004*, 207.

120 Báseň pak už netištěná zůstala v rukopise (SOKA KH), viz *Štátný 1951b*.

Věcně vzato, jde o soubor 57 (původně tedy 58) samostatných básní, motivovaných vybranými příběhy a událostmi z Pelcloy *Geschichte* a chronologicky seřazených od počátků v „pohanských“ pověstech až po vymření přemyslovského rodu; doplněn je, snad podle vzoru druhého vydání Kollárovy *Slávy dcery*, obsáhlými *Vysvětleními historickými*. Vocel sám jej označil v podtitulu dosti nepřesně jako „*báseň epickou*“, kdežto Sabina správně podotýká, že je to spíše sbírka básnických povídek, romancí a balad, nespojená výslovnou hlavní ideou.

Nehledě na možné stopy Máchova vlivu (hlavně v líčení přírody – např. v básni *Zhasnutí*), projevuje se tu skoro na každém kroku vzor *Rukopisů*, které Vocel vždy uznával a obdivoval (stejně jako Šafařík, Palacký a téměř všichni další) a které mu před nedávnem poskytly látku k *Lumírovi*. Pěvci se vůbec vyskytují v *Přemyslovcích* na několika místech a občas přímo citují *Rukopisy*; ke druhému vydání přidal dokonce Vocel celou novou báseň *Pěvec neznámý*, kde hrdina – strážce pradávných národních tradic – dostává rysy keltského barda či druida.¹²¹

V zásadě ale zůstávají *Přemyslovci* volně spjatou řadou rytířských romancí, jak byly oblíbeny v Německu od časů Schillerových (například z pera Johanna Ludwiga Tiecka) a jaké u nás začal ve dvacátých letech pěstovat Jan z Hvězdy (Jan Jindřich Marek). Vocelovy příběhy, čerpané z pověstí, historie i *Rukopisů*, jsou ovšem jsou poznamenány poněkud suchopárnou představou nábožensky motivovaného gotického rytířství, naroubovanou na Pelcloy příběhy, „pohanskou“ část nevyjímaje. Vocel totiž obdivoval středověké rytířství (věnoval mu obsírnou úvahu ve svém spise o české archeologii – *Vocel 1845a*) a byl přesvědčen, že jeho ideály žily v Čechách už před pronikáním západních vlivů, neboť odpovídaly ušlechtilé slovanské povaze.

Ideální staroslovanská povaha – to byl vzor, který chtěl Vocel současníkům postavit před oči. Proto jeho čítankoví hrdinové ztělesňují moudrost (kníže Přemysl), hrdinství (Čechové před Milánem či Jaroslav ze Šternberka proti Tatarům¹²²), velikost (Přemysl Otakar II.); i druhořadé postavy předvádějí všechny možné ctnosti na důkaz, že staří Čechové byly „*statné, veleslavné plémě*“. Svůj záměr vyjadřoval jasně:

*„Orlovými bledíme zraký
v slavnou vlasti naši bývalost,
zdobme velebnými předků znaky
probuzenou českou národnost.“*

A nutno říci, že záměr se mu zdařil. Přípomínky několika kritiků nebyly podstatné; čtenářům nevadil preromanticky pojatý duch českého dávnověku – divadelnost, šablona, sentiment, černobílé charaktery, k tomu nedokonalý jazyk a verš – na to všechno byli konečně zvyklí z obrozené literatury podobného tematického zaměření. Šlo o obsah, a ten skutečně vyšel vstříc dobové potřebě. I když se knize zpočátku obchodně nedařilo – potenciálních kupců knihy českých básní nebylo mnoho – přece už po pěti letech byla rozebrána. Hojně se četla, opisovala, deklamovalo se z ní při různých příležitostech s velkým nadšením, podněcovala k napodobení.

121 K dalším zdrojům *Bitnar 1925, Krejčová 2011*.

122 K tomu *Dobiáš - Novák 2014, 78-79, 104*. K básni RK o Jaroslavovi se vrátil ještě později (*Vocel 1854d*).

Kritika ovšem Vocela příliš neuspokojila. Především o knize dlouho mlčela – s výjimkou Rohrerovy, resp. Ohéralovy *Moravie*,¹²³ ale příliš příznivý posudek (*Ohéral 1838*) v něm zase vzbudil obavy z reakce kritiky pražské. Ta se ozvala teprve za nějaký čas v *Musejniku* (jak se už v té době zkráceně a familiárně říkávalo Časopisu Národního – tehdy Českého – muzea) posudkem Jakuba Malého, v podstatě odmítavým. Malý správně poznal, že jde o druh, který naší literatuře dosud chyběl – národní epos – ale neméně správně podotýká, že taková věc „*ovšem ne hned na první pokus se vydaří*“; básník tu nevládně řečí, ale řeč básníkem.¹²⁴

Vocel si předtím stěžoval, že už tři čtvrtě roku uplynuly od vydání a pražská kritika dosud mlčí, přestože některé německé časopisy už o knize psaly, a že mu to bere chuť k další práci.¹²⁵ Když se dočkal kritiky Malého, odmítl ji jako směšnou, protože mluví o nedostacích, ale neuvádí příklady; jistě mu však neušlo, že odráží jak jeho vlastní nedávné pochyby, tak i úsudek českých literárních kruhů – a to nemohl vědět, co psal básník Boleslav Jablonský A. J. Vrtátkovi už v červenci 1838 na základě ukázek („*Podivná báseň, při které srdce chladno zůstává! (...) Vyjmete-li některé, ježto jsou skutečně schopny krásné myšlenky a tím samým i vyšší city v nás vzbuditi, tedy nám nezůstane nic než holá historie ve verších aneb rýmované popisy*“),¹²⁶ nebo jiný básník J. K. Chmelenský o dva měsíce později F. L. Čelakovskému: „*Já se při nich neobrál; vše je tak matné, pracné, jako by je byl básník dříve německy byl psal a přeložil*“).¹²⁷ Praha ztratila jeho sympatie a neusmířila jej ani nadšená recenze psaná J. M. Hurbanem, kterou poněkud opožděně vydal Pospíšil v *Květech*.¹²⁸

Nejvýznamnější a nejhluběji založenou z pochvalných recenzí napsal Karel *Sabina* (1840). Nebyl přitom nekritický: charakterizoval celek jako „*dějepisné, básnické vzpomínky na rodinu vladařskou*“, z nichž „*ony básně jeho výše stojí, v kterých duch romantický věje*“ (hlavně skupina básní o Vršovcích), většinou však „*u chladnějším tvoření básník zčásto látku svou více rozumem probíral, nežli obrazností a západem svým ji vyvinouti se nechal*“; „*jakási chladná strážlivost opoutala básníka často ku všední prosaičnosti a porušila vřelý dojem ve čtenáři místami vzbuzený*“. Přesto však postavil *Přemyslovce* nad ostatní básnickou tvorbu této doby a označil je za „*čerstvý pramen skutečné poezie*“.

Ve prospěch *Přemyslovců* nakonec rozhodlo publikum, jež po rozšíření informace o jejich duchu knížku na tehdejší poměry rychle rozebralo.¹²⁹ Buditelská funkce literatury zvítězila nad uměleckou. Přivítán byl především námět sám, ve spojení s výčitkou českým tvůrcům: „*Ano, proč vůbec naši básníci tak málo na epickou stránku dbají, o slavné dějiny našeho národu se opírající? Posud Vocel svými vytečnými ‚Přemyslovci‘ takořka jediný zde stojí! Známoť předobře, kterak vědomost dějin vlastenských především na národní cit blaze působiti může*“!¹³⁰

123 Ukázka dvou básní, přeložených autorem, v č. 63 (4. 10. 1838), 249–250, a 65 (14. 10.). Ohéral psal potom velmi kladný posudek do AAZ (*Ohéral 1840*), kde nicméně srovnává Vocela s Kláelem poněkud kriticky: „*Ladněji vzdělán jako Klácel, avšak postrádaje hluboké jeho v ideje vnikání, bohatší jsa nadán fantasií, myslí měkčí a elastičtější (...) Řeč Vocelova jest vzdělaná, avšak nedosti uhlazená.*“ (překlad Šmídek 1876, 114, 115). – Také *Sabina* (1840) si stěžuje, že toto znamenité dílo vyšlo už loňského roku, „*ale kritika naše neuznala (nevíme proč?) posud za hodno, obšírněji a sice dle zásluhy o něm promluví.*“

124 *Malý 1839*. Další referáty: Anonym –x– (J. K. Týl?), Ost und West 1838, 397.

125 V dopise Pospíšilovi, Letovice 10. 6. 1839. Podobně už 25. 2. 1839.

126 *Hýsek 1919b*, 89–90.

127 V dopise 30. 10. 1838 – *Bílý 1910*, 506. Srov. *Vlček J. 1896*, 339; *Jakubec 1934*, 741 (nepřesně citováno).

128 *Hurban 1840*. Předtím už *Pospíšil 1838*, ale jen obsah s ohlášením budoucí recenze. Potom kladně též v Německu *Ohéral 1840*.

129 Pospíšil psal Vocelovi v listopadu 1839, že *Přemyslovci* nejdou na odbyt; 15. 8. 1844, že „*již na dobro jsou rozebráni*“ (Čenský 1875, 81 a 145.)

130 Miloslav (P. M. Veselský?) v referátu o ČNM 1841 – Česká včela 8, 1841, 384.

Spokojeni byli historikové, jimž byla látka bližší (např. Šafařík), i čtenáři, jimž byl vlastenecký obsah nad všechny estetické a filologické nedostatky. Dokonce i „na Slovensku se Přemyslovci s oblibou čítají, a zvláště mládež i z paměti se učí“, jak ujišťuje už roku 1840 J. M. Hurban, jenž sice připouští, že „nezmítá básníkem našim mileným nikdy vichřice nezkerocené fantazie“, ale přesto „žádná ještě báseň Čechem sepsaná a vydaná není tak památná pro český kmen, jako jsou právě Přemyslovci“.

Nakladatel Pospíšil píše v únoru 1839 známému vlastenci, poručíku Tomáši Burianovi na vojenskou akademii ve Vídeňském Novém Městě:

„Úsudek Váš o ‚Přemyslovcích‘, že jsou pro Čechy tím, čím Slávy dcera pro všechny Slované, nás překvapil, totiž mne, Šafaříka ml. a spisovatele Sabinského, kteří právě u mne byli, a jimž jsem současně úsudek jednoho akademika ze Štávnice jménem Jedličky čísti dal, v kterém právě tatáž slova jsou. Jaká to shoda? (...) Nejvznešenějších citů vyluzují, Hroby Přemyslovců, které by (mezi námi řečeno) ani desátý rakouský censor nepropustil, neboť ony platí našim aristokratům!“¹³¹

Když v roce 1863 Vocel připravoval nové vydání „co upomínku na minulé nepřiznivě doby“,¹³² osvědčil dobré pochopení dobové podmíněnosti úspěchu svého díla v čase, kdy „obecenstvo české nalezlo v Přemyslovcích ozvěnu toužení svého po volnějším hnutí národního života, tehdejšími neblahými okolnostmi sklíčeného“. Byl si vědom nedostatků díla svého mládí, a to nejen formálních, ale i obsahových: „...nejedna z básní těchto na nepodstatném nebo docela planém příběhu jest založena, kdežto mnohé skvělé momenty dějin českých mlčením tam pominuty jsou.“ Provedl řadu jazykových úprav, některé básně vypustil, šest nových přidal, aby vyplnil historické mezery,¹³³ ale více zasahovat nemohl;¹³⁴ stejně by nezměnil fakt, že (pre)romantická evokace slavné národní minulosti byla v této době už jen literární památkou dávné předbřeznové epochy. Bylo mu jasné, že „přední příčina příznivého výsledku tobo byla idea národnosti, podstatný živel básní těch tvořící, Obecenstvo české nalezlo v Přemyslovcích ozvěnu toužení svého po volnějším hnutí národního života, tehdejšími neblahými okolnostmi sklíčeného; nalezlo tu nejednu myšlenku zřejmě vytknutou, která se až dosud před veřejností tajiti a bedlivě strážiti musila.“ (Vocel 1863f, IX–X.)

Po politickém uvolnění na počátku 60. let byly společenské podmínky docela jiné a Vocel nebyl příliš překvapen, když psal svému příznivci, hraběti Eugenu Černínovi z Chudenic: „Básně ony při prvním svém vydání před 25 lety přispěly k oživení citu pro velikou, v básni ovšem ideálně pojatou minulost Čech; dnes však cit tento cizorodými prvky mnohonásobně kalen, takže část mladé generace druhé vydání knihy mojí s takovou pochvalou nepřijímá, jak bylo tomu všeobecně při vydání prvé.“¹³⁵

Ale to nijak nesnižuje její význam, který výstižně vyjádřil Arne Novák (1922, 44–45):

„Kniha se stala breviářem nacionalismu v obou jeho formách, jak vlasteneckého stesku nad velkou minulostí, tak hrdeho uvědomění jazykového, státoprávního a národnostního, a pro besla tvořící pointy příliš ochotně se promíjel bédný doprovod (...) Tyto lekce a úvahy byly (...) spíše jakýmisi politickými články, psanými dříve než jsme měli vůbec novinářství a v tom plně vykonaly své poslání.“ A Jaroslav

131 Čenský 1875, 76–77.

132 Vocel prý chystal druhé vydání už v roce 1848 (Květy 15, 1848, č. 19 [12. 2.], 78), protože první už bylo dávno rozebráno, ale snad pro obecnou i osobní situaci toho roku záměr nakonec neprovedl. – Třetí vydání přinesla Koberova Národní bibliothéka 1879, sv. 56.

133 Jednu z nich, „Břetislav na Velehradě. (R. 1028.)“ otiskl tehdy na ukázkou ČNM (Vocel 1862a). Ji se inspirovala olejomalba Vocelova krajana a přítele Ant. Lhoty „Břetislav na zříceninách Velehradu“ (kresba podle ní – Květy 3, 1868, 285, text 286; vydáno také jako barvotisk – srov. Ilustrovaný svět 2, 1902, 161, 177).

134 O těchto úpravách a změnách podrobněji Hedvičáková 1972. „Profesorský přístup“ ke 2. vyd. kritizoval Lumír 13, 1863, 887 (V. Hálek?).

135 Tischer 1895, 46.

Vrchlický (1903, 307) ji s odstupem času právem označil za „jeden ze základních sloupů poezie předbřeznové“.

Meč a kalich

Když Vocel po konečném úspěchu *Přemyslovců* začal v březnu 1840 v Drážďanech psát první zpěvy nového cyklu *Meč a kalich*, který měl na první knihu navazovat zpracováním doby lucemburské a husitské, činil to s přesvědčením, že toto dílo bude dokonalejší než předchozí – tak alespoň psal svým přátelům.¹³⁶ Nejprve opět uveřejnil ukázky v ČNM (*Vocel 1841a*), pak zajišťoval vydání u spřízněného nakladatele,¹³⁷ v lednu 1843 šla kniha k cenzuře a počátkem března 1843 do tisku a co z ní zatím proniklo na veřejnost, vzbuzovalo naděje.¹³⁸ Počátkem července vyšla z tiskárny, uvítána vlasteneckou publicistikou: „*Přejeme, aby nové toto dílo pěkně nadaného básníka větší pozornost a podílnost u všeliké třídy obecnstva našeho zbudilo, nežli se bobužel proti všem zásluhám s Přemyslovci stalo.*“¹³⁹

Rozvrh nového cyklu vznikl už o několik let dříve, v háji na vrchu Kaňku nad Kutnou Horou, u památníku husitů naházených roku 1420 do šachet (jak Vocel sám sdělil příteli P. M. Veselskému při společné návštěvě místa v roce 1843).¹⁴⁰ Přesnější datum možná tehdy neuvedl, ale vodítkem může být to, co vídeňský právník a předák tamních Čechů dr. J. Dvořáček napsal Tomáši Burianovi asi 15. 12. 1836: Vocel prý psal Františku Cyrilu Kampelíkovi z Naardenu (ze své holandské cesty) „*a v listě svém slibuje nyní, Luxemburgidy, zvláště povede-li se mu v jejich vlasti cosi památného odkryti*“.¹⁴¹ Tady už jde jasně o první část budoucího *Meče a kalicha*.

Básně tohoto cyklu jsou již po jazykové stránce dokonalejší a uvolněnější, formálně jednodušší než v *Přemyslovcích*, ale nezměnil se duch ani forma rytířské romance, v tomto historickém období ovšem mnohem více opodstatněné. Ani kvalita verše se nezměnila k lepšímu. To vše lze pozorovat už v první, lucemburské části, kde největší básníkův obdiv získává král Jan, český Artuš, téměř mýtický hrdina. Karla IV. si Vocel vážil pro jeho kulturní působení a nábožnost, přesto nenašel v jeho době tolik básnických podnětných motivů, jako v rytířských bitvách jeho otce. Karel IV. mu sloužil především jako vzor osvětleného panovníka – skrytá výtka současnému režimu, jeho syn Václav IV. představuje naopak stinné stránky moci. Do těchto básní se promítá romantická představa o středověkém rytířství, patrná ostatně i v jeho starších pracích o křesťanském středověku.

136 Pospíšilovi z Vídne 8. 3. a z Brucku 24. 5.; Šemberovi píše z Vídne 14. 5. 1842: „*Báseň ta se od Přemyslovců velice liší, ja v pravočeském a slovanském duchu básněna, kterýž mi, když sem Přemyslovce psal, skoro docela neznámý byl.*“ (Fišer ed. 2004, 225.)

137 Šemberovi píše z Prahy 20. 11. 1842: „*Meč a kalich u Pospíšila se tisknouti bude, neb mi zdejší censor p. Šafařík přislíbil, že co možno pro spis ten učiní.*“ (Fišer ed. 2004, 227.)

138 „*V literatuře se očekává nyní vyjití Vocelovy básně, Meč a Kalich, má to býti jeho druhý díl Přemyslovců; co mi z toho spisovatel v rukopise zděčil, soudím, že to bude lepší a češtější, jak duchem tak řečí, nad onen první díl.*“ F. L. Rieger v dopise svému býv. učiteli, starokolínskému faráři P. Karlu Huškovi, 10. 6. 1843 (Heidler 1924, 12). Dopis mj. dokládá Vocelovy styky s mladým Riegem.

139 Šifra ***, Květy 7, 1840, č. 10 (5. 3.), 80. Ke knize (*Vocel 1843c*): *Nebeský 1843, Doucha 1843*, Malý v ČNM 17, 1843, 291. Ukázky z německého překladu V. A. Svobody: *Vocel 1845g*. Rukopis v SOKA KH, č. 339.

140 *Veselský 1876*, č. 24. Na Kaňku r. 1814 nasypaná mohyla, na úpatí opatřená slepým dórským portálem a sloupem s nápisem; stavebníkem byl Jan Rudolf hr. Chotek z Nových Dvůrů. (Historické rozhledy 1, 1898, obr. 78.) Vocel toto místo zachytil na akvarelu (ČMS KH, sign. VU /1330/M).

141 *Čenský 1875*, 265: „*Vocel psal Kampelíkovi z Naardenu (...) list přijde do Květů.*“

W Expedici časopisu „Květy“

u J. Pospýšila, na betlemském plácku (Staré Město) číslo 350

wyšly právě a we všech zprávných knihkupectvích prodávaj se tyto knihy české:

MEČ A KALICH.

Od

J. ERAZIMA VOCELA.

Wáz. za 1 zl. 20 kr. str.

Nový-to plod oblíbeného zpěvce, skladatele „Přemyslův“ wstřednější geitě a zajímavější než tyto. Co pan Hřelw v Přemyslůwých wýwody a krále oslawil, kteříž sice z lína národu českého, ze šlepu geho wšili, a wšak co do wěku od nás mnohým wzdálenější gsau a w okolnostech nazwje obmezenějších, wice hmotnou silau než dušewností wynikající se pohybuj; opřwá w *Meč a Kalichu* nástupce gich abci-zokmené ale do rozsáhlejších událostí zapletený, a slawně, dušewně zapřawě činy národu našeho až do posledního skonání Husitůw: činy to tak velké, tak skwělé, tak ráz na ráz za sebou gdující, že gm rovných sotwa která tak krátká doba giného národu okázati může. P. zp. wynalozil ale také newětší péči na wywedení tohoto díla; k wyzdobení geho obžtoval nekrásnější kwět ducha swého i swé okruzosti. Celá básně zřelěz ze dwau oddělení, každé oddělení opřt z několika wětších cyklůw, tyto opřt z gednostných dílem epických dílem lyrických básní, gichžto se k 60 počítá. K wyswětloné historických záležitostí, ne každému snad dosti známých, připegej gsau zwláštj prosaické přjlohy, kteréž wělni mnoho zajímavého obsahuj. W básni samé panuje neyromantický žiwost. — Hrdinůw král Jan, zřjgající se celým swětě, pe-člivý a moudrý Karel, otcem wlasti uznawý, a Hřelw wáhgající mezi dobrem i zlem, nadaný srdcem wýborajm ale zawádný náruživostm, gsau se slepým hrdinau Žižkau a s nešťastným welkým wůdcem Prokopem hlawními osobami, kteréčo básnickau záři swau nad celkem slawených zde děgů rozléwaj. Wedle nich, dílem do událostí hlawních wosnowány gsauce, dílem samostatně, k wětší geitě rozmanitosti slawící děge předstawující, pohybuje se množství giných, nazwje historickau znamenitost, naskre ale zapřawau charakteričnost do sebe magjících osob. Takto činj poetické obrazy a přjlohy, z nichžto „Meč a Kalich“ záležj, wtraz celého suplného žiwota, pohledného oferozmanité a taktičtí dnj čtenárowau pohybujícího: hlomozně hrdinawj nedhgající ničehož a opatroá moudrost, umgající wšude wyhowowati, obžtowání-se za práwdu uznawanu a sladká tauha lásky, plamenowé hlgiej-se wjry a tichá autlnost domšičjho žiwota spozogj se w gedon gediný pňký celek, pogatý i wyljre-ný duchem smjlitwosti, sestawený i ukončený wzněšenau básnickau sprawedlností. Básně tato gest dorela schopna buditi, sjiti i oswěcowati staré památky národějch našich děgůw, děgůw mohutných, kteréčo býi i čtenáři někdy přes okrwárení hlgítat a přes požjry wedly, nieměně předce-ochromnan sje, slawě snaženj a newywratnan k wlasti lásce našich

J. E. Vocol: *Meč a kalich* (1843) – nakladatelský leták.

J. E. Vocol: *Meč a kalich* (Sword and Chalice, 1843) – publisher's leaflet.

Těžištem se však nakonec stala druhá, husitská část. Pokud jde o ni, problém nastal hned s názvem. Už při přípravě ukázek pro *Musejník*, zaslaných jeho redaktoru Šafaříkovi 2. 4. 1840, vznikly obavy, že titul neprojde cenzurou. Teprve v listopadu se Vocol dočkal Šafaříkovy odpovědi, ujišťující sice, že „o poetické ceně jejich není a nebylo u mne žádné pochybnosti“, avšak „s tím nápisem ‚Meč a kalich‘ nemohu se ani jen opovážiti zlomkův těch do censury podatí“; jediné pokud jej autor zmocní, aby nadpis odstranil, zkusí rukopis předložit, „ačkoli vím, že odtud přijde do Vídně, a za příznivý resultát Vám ručiti nemohu, neboť mně alespoň posavad se nepodařilo něco, coby se Husitismu a Třidcileté války týkalo, třebaš nejnewinejší, skrz cenzuru pro *Mus. Čas.* prověsti. Anobř obávám se, že rukopis ten, jako jiné, ani jen zpátky do rukou mých nepřijde.“¹⁴²

Vocol tedy změnil název pro tento účel na *Meč a slávu*, ale pak se vrátil k původnímu, s nímž se ukázky v *Musejníku* nakonec objevily. Šafařík otupil cenzorský posudek, jak mohl,

142 Dopis z 23. 11. 1840 – SOKA KH, k. 3, č. 192. Srov. *Šťastný 1905*.

a vyzvedl politicky nezávadné motivy: „...die dichterische Fiktion darin durchaus vorberrschet und die Geschichte in den romantischen Hintergrund zurücktritt.“ Vocela potom podporoval v odhodlání cyklus dokončit: „V dobotovení celku žádnými pochybnostmi mysliti se nedejte,“ píše mu v listu z 21. 4. 1841 (Jelínek 1879).

Kniha jako celek pod původním názvem cenzurou prošla a byla vytištěna.¹⁴³ Šlo o dosti odvážný čin – poprvé se husitství objevilo výslovně v titulu literárního díla (nepočítáme-li starší Vocelovu povídku *Poslední Orebta*, což vlastně už tenkrát byla oslava husitů, jakkoli nepřímá a romantická, nebo článek o husitech pro *Jugendfreund – Vocel 1834d*). Vždyt ještě těsně před rokem 1848 měl Palacký potíže s otištěním přednášky o Husovi, kterou církevní cenzura zavrhla proto, že (jak to tlumočil J. S. Presl v dopise Purkyňovi) „není radno do paměti uváděti věci nemilé dávno již zapomenuté“. Odvahu Vocelovi neupírá ani J. V. Frič, jehož nelze podezřívat ze sympatií k němu, když při obraně české poezie před kritikou Poláka E. Chojeckého konstatuje, že nebylo možné „před r. 1847 opěvati v Rakousích slávu našich bojovníků božích, třeba jen pološeptem. Vocelův Meč a kalich jest právě nejkrajnější hranicí, kam se v tomto směru směl spouštět, nadšený básník“.¹⁴⁴

Vocelovo pojetí husitství je ovšem národovecko-romantické. Žižka i Prokop jsou dokonale vlastenci, nesmiřitelní mstitelé národa. Skutečná historie přitom přichází poněkud zkrátka, a proto také novější kritika Vocelovi z různých stran¹⁴⁵ vyčítá, že nepochopil obrodný, sociální či jiný smysl husitství; že dokonce i čeští Němci – třeba liberál Moritz Hartmann, jenž inspirovan Vocelem vydal v roce 1845 v Lipsku báseň *Kelch und Schwert*¹⁴⁶ – porozuměli husitství lépe. Jenže Vocelovi nešlo o minulost, ale o současnost. Neměl v úmyslu vytvořit věrný a věcný historický obraz, ale aktualizované pojetí, které má mluvit k současníkům v zájmu povzbuzení vlastenectví, předvést českou statečnost a schopnost vítězit v boji, ukázat výstražný příklad bratrovražedných Lipan a potřebu národní jednoty.

Více pravdy mají kritikové tam, kde se dotýkají staré bolesti Vocelovy poezie. Čelakovského Prokop Holý z *Oblasu písní českých* má také daleko k historickému výkladu a pochopení postavy, ale je to alespoň strašný bojovník, zatímco Vocelův Prokop je papírová figura deklamující strojené proslovy.

Tak jako u *Přemyslovců*, i tady mají věcné výtky své oprávnění; konečně už Václav Bolemír Nebeský (kolega v povolání šlechtického vychovatele, pozdější básník a Vocelův nástupce v redakci ČNM) napsal diplomaticky hned po vydání knihy, že na básních je vidět „pečlivou, opatrnou, ano mistrovskou ruku umělce, který se překonati nedá bujným výbuchem básnického ducha, nýbrž který jasným uvědoměním a uměleckou rozvahou tvoří“ – čili chladná popisnost bez potřebného poetického vzletu, s přítěží starožitnického poznámkového aparátu, který důkladným vysvětlením přidrží každou báseň při zemi.¹⁴⁷ Ale označit *Meč a kalich* spolu s moderním literárním historikem za „knihu mrtvě narozenou“ ?

143 K tomu Vocelův dopis Pospíšilovi, Vídeň 16. 2. 1841 a dopisy Šafaříkovy Vocelovi z 23. 11. 1840 a 15. 2. 1841 (viz výše). Do tisku šla kniha 9. 3., výtisky se objevily 6. 7. 1843. Rukopis: SOKA KH, k. 7, č. 339. Nakladatelský propagační leták: SOKA KH, k. 12, č. 470.

144 Frič 1862, resp. Grebeníčková (ed.) 1954, 14.

145 Např. *Jakubec 1934*, 758.

146 Referát v České včele 12, 1845, 36. Ani toto dílo nesmělo být v Čechách šířeno, naopak podle guberniálního dekretu z 10. 2. 1845 měly být Hartmannovy básně jakožto „höchst verwerflich“ zabavovány a stíhány podle zákona „wegen ihres aufreizenden, die Umwälzung der bestehenden Zustände bezielenden Inhaltes“.

147 Nebeský 1843; dále Velc (Bohdan) 1844; Ost und West 1843, 242: „...eine der interessantesten Erscheinungen der neuern böhmischen Literatur.“

Černá země (kresba K. Maixnera podle obrazu K. Javůrka na námět Vocelovy básně, 1867).
Black Earth (drawing by K. Maixner after painting by K. Javůrek based on poem by Vocel, 1867).

„(...) psali jsme rok 1846“, vypráví Jan Neruda, „když nás asi deset drobných parvistů s velkým zápalem pustilo se do vzájemného vyučování se češtině. (...) Škola byla v Poštovské ulici na schodech k půdě. Na nejvyšším schodě seděl kdo předčítal, po ostatních schodech jako po žebříčku my ostatní. Tu náhle kdys vystoupí soudruh. Sežnal někde „Černou zemi“ Vocelovu a začal ji deklamovat. Dojem na nás byl nesmírný, byli jsme uneseni, rozzechvěni nadšením a žalem. Rozplakal se deklamátor, rozplakali jsme se všichni.“¹⁴⁸

A ještě později Neruda vzpomíná: „Bože, když jsme si po stinných koutech Stromovky předčítali druh druhu verše z Meče a Kalichu, když některý z nás buď ve škole nebo i někde v soukromí deklamoval básně z cyklu toho a slova ‚Hus‘, ‚kalich‘, ‚Kostnice‘, ‚pomsta‘, ‚bratr Žižka‘ zazněla na rtech nadšeného deklamátora a zachvěla námi do útrob a myslí naší zazářila plamenem kouzelným – jakž tu ty mladé duše byly plny plničky bezmezní obětavosti, sopečné lásky, přísah nejsvětějších!“¹⁴⁹

Podobných svědectví najdeme více. Tak například Josef Václav Frič (*1829) ve svých pamětech vypráví, jak s několika přáteli vytvořil na gymnáziu malý literární spolek, kde se

148 Neruda 1871. Parvista – žák první třídy (primy či parvy) gymnázia; Poštovská – dnes ul. Karoliny Světlé (Praha 1).

149 Neruda 1951, 357 (původně 1881).

přednášely básně z *Přemyslovců*, *Meče a kalicha* i pozdějšího *Labyrintu slávy* (Frič 1957, 81). spisovatel Antal Stašek (*1843) vzpomíná, jak na jičínském gymnáziu v letech 1853–54 „do sebe soukali *Vocelův* ‚*Meč a kalich*‘ a učili se mu nazpaměť. Pamatuji určitě, že jsem suchopárným veršům knihy té nevalně rozuměl a že mne ani nedojímaly. Ale byly to básně opěvující velkou dobu; ať chutnaly jak chtěly, umět jsem je chtěl.“ (Stašek 1925, 61.) Básník Ladislav Quis (*1846) se ve vzpomínkách zmiňuje, že jako mnozí jeho vrstevníci už doma zhltal *Přemyslovce* i *Meč a kalich* (Quis 1899, 162). Stejně tak jeho vrstevník, básník Svatopluk Čech (*1846) vzpomíná na školní léta strávená v konviktu v pražském Klementinu („*Velmi vítanou příležitostí ku projevu národního smýšlení bývála nám sobotní deklamační hodina (...) básně vybrané ze sbírek tebdáž nejvíce čítaných, zejména z Jablonského a Vocela*“ – Čech 1919, 156) a Karel Václav Rais na deklamací z *Vocela* při slavnostech v době gymnaziálních studií v Jičíně (Rais 1927, 155). „*Z našich nejmilejších spisovatelů byli tehdy Vocel, Klicpera, Tyl, Jan z Hvězdy, Chocholoušek (...)* v tajnosti duše chtěli jsme býti také hrdinami,“ vzpomíná Václav Vlček (1904, 162). Konečně uvedme zmínku *Anonyma 1902a* o pražském kožešníkovi Adamu Kunešovi, který ještě jako stařec uměl všechny básně *Přemyslovců* i *Meče a kalicha* nazpaměť a nadšeně je recitoval ve staroměstských hostincích.

Jistou výjimku v tomto proudu chvály představuje Tylovo doporučení v *Květech* (Tyl 1844), aby si lidé nekupovali knihy, které pro ně nejsou: například mlynář pod Sionem u Kutné Hory „*má také čtení ‚o meči a kalichu‘. Pro milý Bůh! k čemu takové knihy takovým lidem do rukou? Kdo mu to radil koupiti? (...) k čemu je vnucovati čtenářům, jako je tento poctivý človíček, jenž se upřímně vyznal, že se mu v celé knize nic nelíbilo, nežli to vřadu ‚o Žižkově‘. (...) Rád bych věděl, jestli náš milý mlynář po Meči a kalichu ještě nějaký dvacetník za knihu obětuje.*“

Kolektivní nadšení ovšem nevyžaduje vždy plné porozumění, stačí obecná nálada ve společnosti. Vocel si tak může zapsat do Deníku I ke dni 16. 7. 1843 o výletu vlasteneckých Pražanů do Kunratic: „*Krásný den – mě od děvčat věnec lípový obětován za Meč a kalich.*“

Naše nesnáze je v tom, že dovedeme rozebrat jazyk a verš, ale chybí nám míra pro city, s jakými tehdy i nevalný básník tvořil své verše a jaké tyto verše probouzely ve svých čtenářích; chybí nám prožitek dobové atmosféry, která – jako každá – je neopakovatelná.

Zde zmíněná *Černá země*, romanticky líčící noční výpravu dvojice Husových současníků pro prst z místa jeho upálení, byla jednou z nejoblíbenějších básní *Meče a kalicha*, deklamačním číslem národních besed, námětem pro malíře a kreslíře: neméně romanticky zobrazuje tuto scénu snad nejslavnější (kdysi) obraz historického malíře Karla Javůrka, žáka Tkadlíkova a Rubenova.¹⁵⁰ Zhudebnění *Písní královny Alžběty* z téže knihy¹⁵¹ přineslo pak zase první skladatelský úspěch hudebnímu pedagogovi Františku Pivodovi, působícímu tehdy ve Vídni.¹⁵²

Tato záležitost ostatně nebyla jednoduchá, protože už padla do doby tuhého bachovského režimu. Vocel skladby velice chválil, napsal dokonce Pivodovi na jeho žádost krátký vysvětlující historický text; když ale Pivoda žádal, aby se podílel na propagaci a získávání předplatitelů pro vydání písní tiskem, couvl opatrný básník, který už jako univerzitní profesor měl co ztratit, s vysvětlením, že „*duch vlastenecký, který provívá písně král. Alžběty, není*

150 Původně nazván Spáleníště kostnické. Podle této olejomalby provedena kresba K. Maixnera – Květy 2. ř. roč. 2, 1867, 2. pol., č. 23 (5. 12.), 189–190.

151 Psány na jaře 1840, část použita jako úvodní báseň v almanachu Pomněnky – *Vocel 1845j*

152 1) Píseň krumlovská, op. 2 (Hle jak v kalichu se pěni...); 2) Píseň královny Alžběty, op. 21 (Anjelíčku Boží, Svatá světla, Větry k vlasti milé spěchající, Tiše tiše sláva kráčí, Světa naděje toť koule pěny). Op. 21, Praha 1860.

oblíben, anobř se protiví panujícím na vyšších místech náhledům. Přesvědčení jsem nabyt tyto dni o tom, že tyto písně, byt i jinak mírné a s loyálností úplně se srovnávající, závadně se zdají býti mnohým. Mám tedy dobré příčiny, o nichž zde šíře jednati nemohu, abych se v dálce držel (...) pužen jsem k tomu událostí, kteroužto jsem tyto dni nemile byl překvapen.“ Zřejmě měl k odstupu od své staré práce důvody, které pochopitelně nevypisoval.¹⁵³

Vcelku je pravda, že ohlas tohoto cyklu, o nějž se objevil zájem i mimo Čechy,¹⁵⁴ odezněl dříve než v případě *Přemyslovců*, jak to ostatně odpovídalo vývoji funkce historismu v národním myšlení, protože to, co budilo nadšení čtenářů, nebylo ani tak básníkově umění, jako jeho volba historických námětů. Situaci dosti přesně vystihl již citovaný J. V. Frič, když v roce 1862 oponoval mínění poněkud nezavěšeného polského kritika české literatury E. *Chojcekeho* (1847), že Vocel sice postihl potřebu doby v tematice, ale na husitství už neměl dost sil a nepochopil přesně jeho význam, neměl ani dost nadšení, aby čtenáře zapálil: „...každá jen poněkud jadrnější a obnivější píseň z obou historických věnců kolovala svého času od úst do úst vlastenecké mládeže, zvláště Černá zem, Královský mandát, Soběslav a j.; že zas nadšení pro celek vbržku ochabovalo, až pak vydáním *Labyrintu slávy* zcela vychladlo, mělo zcela opácné příčiny nežli netečnost ke slávě praotců“, což je narážka na Vocelův politický postoj v období „normalizace“ po roce 1848.¹⁵⁵

Prostý a ve starší fázi obrození podstatný motiv probouzení lásky k vlasti a národu pomocí jejich dějin stál ovšem u kolébky jak *Přemyslovců*, tak i *Meče a kalicha* – v druhém z obou děl to ostatně Vocel jasně vyjádřil ve verších:

*Národ slávou otců nesvěcený,
bez paměti dějů vlasti své,
z života knih list jest vytržený.*

Ještě kritik Bohdan (F. E. Velc) v *Květech*¹⁵⁶ zakládá svůj obdiv k *Meči a kalichu* na přesvědčení, že „slavná minulost jest a musí býti nejzvučnější strunou na lyře české“; je přesvědčen, že právě v minulosti, v onom „zasutém Herkulanu“ své velké minulosti najde Čech sám sebe. Básníkovi samému jde především o to, aby poznání slavných dějin národa přivedlo čtenáře ke ztotožnění se s ním. Cítí však, že forma, s níž začal pracovat v polovině třicátých let, neodpovídá už rychle rostoucím nárokům doby; národ se společensky probouzí a trochu ospalá idyla třicátých let mizí. S ní umírají i staré romantické ideály a objevují se nové, pro starší vlasteneckou generaci a její konzervativní pojetí národa znepokojivé myšlenkové směry.

Tehdy Vocel došel k závěru, že aktuálním úkolem básníka je obrana čistoty národních idejí proti „materialismu“ (chápanému jako „hmotařství“, přízemní sobectví a zistnost bez kulturních zájmů) i proti kosmopolitismu, který dává přednost zájmům obecně lidským a světovým před národními, vede k vlašnosti a národ tak oslabuje. Nebezpečným jevem je i nepoměr mezi majetkem a kulturností u nastupujících středních vrstev české společnosti.

153 Tiskem vyšly Pivodovy skladby ve Vídni ještě roku 1856 – viz Lumír 6/1, 1856, 575; *Horák* 1970, 16, 124. – Koncepty Vocelových dopisů Pivodovi z 15. 2. a 2. 3. 1856 v SOKA KH, k. 3, č. 146.

154 Např. L. A. Frankl ve vídeňských *Sonntagsblätter* 1844, 375. Prof. V. I. Grigorjevič přednášel o Přemyslovcích a Meči a kalichu na kazaňské univerzitě – *Česká včela* 13, 1846, 48.

155 *Grebeničková* (ed.) 1954, 25. – O přijetí druhého vydání více ve Vocelově dopise hr. E. Černinovi, Praha 24. 9. 1863 (*Tischer* 1895, 460).

156 *Velc, F. E. (Bohdan) 1844.*

„A právě doba nynější, na první pohled nepoetická, básníku velkou, ano nesmírnou látku poskytuje. Neboť spatřujeme, kterak obromýj boj poustal mezi myslénkou a bmotem, mezi světem ideálů, jehož obor národnost, náboženství a vědu abstraktní v sobě zavírá, a mezi smyslností, jenž z lůna přírody žlaté své paláce do výsosti žene.“ (Vocel 1847e.)

Básníkovým cílem je udržet národ ve staré patriarchální čistotě a jednotě, potřebné v boji za jazykovou a kulturní svébytnost proti Němcům – tím spíše, že právě z jejich strany přicházejí do Čech novodobé politické a sociální myšlenky, nepochybně jako německý prostředek k rozkládání této jednoty.

Labyrint slávy

Z těchto podnětů vyroste *Labyrint slávy* – poslední ze tří Vocelových básnických knih, stojící „o několik pater nad oběma svými předchůdkyněmi“ (Vrchlický 1903b, 4).¹⁵⁷ Něco o tom říká už autorova předmluva:

„Přešly doby, kdež zdarřilé formy, klasická metra, lesklé, mile plynoucí sady hlavní podstatou spisů básnických byly. Jinou, důstojnější úlohu věk náš pěvcům českým ukládá, žádaje, aby tito hluboce nablédli do života národů, aby zpytovali duševní pohybování, veskeré toužení a snažení lidu, aby sledovali okem pozorlivým ideály věku svého (...).“

Labyrint, jehož *sláva* v názvu má podobně jako u Kollára význam Slovanstva i slávy jako takové, lze chápat jako alegorii národní budoucnosti v autorově pojetí – souběžně s prozaickou variantou v článku *Budoucnost české národnosti* (Vocel 1847e), z něhož je vzat citát výše uvedený. Básník se snaží vyřešit rozpor mezi idealismem a materialismem, stojí pevně na pozicích prvního a nechápaje dobře smysl a cíl druhého. Zkoumá minulost, aby postihl základní charakteristiky národního bytí a vytěžil z nich vůdčí myšlenku pro budoucnost: ne násilí, ale osvěta – lidstvo přece tolik vospělo, že válka (v Evropě) je už nemyslitelná – ne revoluční radikalismus, ale pozvolný rozvoj prostřednictvím vzdělání.

Je trochu zvláštní slyšet to od autora, jehož předchozí verše jsou místy „samý boj a třesk žbraní, krvavé mrtvolky a hromadné zabíjení“, kde kultura (hlavně v *Přemyslovcích*) je nepatrnou popelkou ve stínu vojevůdců, bitev a politických intrik. Ale Vocel nikdy nepatřil mezi bojovníky mečem; vyžadovalo to jen romantické klišé, které v nových poměrech začínalo mít nežádoucí radikalistický nádech. Snad i proto opouští Vocel rytířskou romanci¹⁵⁸ a vytváří nový, složitý útvar: *Labyrint* je „báseň epická ve formě dramatické, proniknutá živly jak lyrickými, tak didaktickými“ (Novák V. 1921a, 220); na noze má opět železnou kouli historické faktografie s nezbytnými (pro Vocela) vysvětlivkami pod čarou, a jazyk – třebaže z přátelství broušený J. K. Tylem (*Domečka 1885*) – má pořad daleko k dokonalosti.

Formálně vlastně *Labyrint* navazuje na předchozí cyklus tam, kde ten skončil – u Lipan. Ale místo kronikářského dějepisu nastupuje filozofický traktát o tom, že bez ideálů, jednoty,

157 Vocel 1846a. Započata v říjnu 1844 a dokončena o narozeninách 23. 8. 1845, šla do tisku v září 1845 a vyšla 24. 3. 1846. Zpráva o dokončení v Květech 12, č. 109 (11. 9.), 435; v zimě tisk pozastaven pro autorovu oční nemoc (Květy 1845, č. 152 [20. 12.], 612; t. 13, 1846, č. 21 [19. 2.], 84), o vyjití tamtéž č. 40 (4. 4.), 160. vydání předcházela opět ukázka uveřejněná v ČNM, která však ještě neměla definitivní formu (Vocel 1845e). Recenze: *Malý 1846*, 650–652; *Anonym 1846d, e*; *Sabina 1846*, týž 1847; *Schmidl 1847*; *Wenzig 1847*, týž 1874 (též – a 1848). Podrobně se knize věnoval *Strejček 1948*.

158 A. V. Šembera žádal Vocela (dopisem z Olomouce 20. 4. 1841) o báseň o obležení a osvobození Štramberka pro chystané album Vpád Mongolů do Moravy, ale ta zřejmě napsána nebyla (publikace vyšlá v Olomouci 1842 žádnou neobsahuje).

víry a osvěty je národ ztracen. Historické pozadí je už obecnější, neurčitější, kulisovitější. Osoby představují všelidské typy, ale opět jsou to víceméně jen papírově schematické figury, zrozené v pracovní učence, aby hlásaly jeho úvahy. Takový je hlavní hrdina Jan Kutenský, zpočátku nadšený husita, zviklaný po Lipanech ve víře a nadějích vlivem dáblského průvodce Duchamora („*Satan použítí chce mladíka za prostředek, by jím celého národu se zmocnil, a národ ten jest národ český, národ slovanský*“ – *Sabina 1847*), ale očištěný a posílený „*obněm utrpení a zkušenosti a pravé lásky*“ své neméně papírové, třebaže i život obětující Ludmily, aby nakonec jako nestranný intelektuál znovu pozvedl svůj národ pomocí osvěty, pro jejíž šíření vynalezne knihtisk. (Tady Vocel využil staré, už humanistům známé a svérázným kutnohorským dějepiscem Janem Kořínkem v 17. století oživené myšlenky, že Johann Gutenberg je totožný s pohádkovým Janem Faustem a podle jména pocházel z Kutné Hory.)¹⁵⁹

Motivem přitom už nebyly příběhy z kronik, ale vlastní, jistě ne bezbolestná zkušenost. Pravdivě odhadl Jakub Malý (1846, 650), že *Labyrint* psal „*muž dozrálý, sám se sebou sjednocený, jenž přišel k nevýratnému výsledku všech zkušeností svého života a na pevném nezměnném smýšlení se ustanovil*“. Vocel sám prošel zřejmou krizí, která navazovala na proces jeho národního uvědomování ve třicátých letech a dovedla jej k názorům, jež vyjádřil v *Labyrintu* i ve své publicistice (k té se ještě dostaneme). Také on se musel rozhodovat mezi dosavadním nadnárodním prostředím svého života a mezi službou národu, která mu neslibovala žádný zvláštní prospěch. I on má svého Duchamora – dlouholetého vídeňského přítele Karla Ferdinanda Hocka, který jej neustává (s nejlepšími úmysly, podle své podobné životní zkušenosti) svádět z nově nastoupené cesty poukazováním na výhody nadnárodního rakušanství, přesvědčováním, že Slované bez Němců nikdy nic nezmohou, výčitkami, že se odrodil německé literatuře pro omezené slovanství. Snad naposled jej sváděl ještě v únoru 1841 nabídkou, že mu s pomocí svých známých profesorů umožní udělat doktorát filozofie na univerzitě v Salzburku, kde právě působil – ale Vocel tehdy už rozhodně odmítá, práce v české literatuře je pro něj důležitější, o titul už nemá zájem. Svůj zápas s Duchamorem vybojoval vítězně; něco jiného ovšem bylo umělecky jej zpracovat.

Paralela s Faustem, kterou vedla už soudobá kritika (*Sabina 1847*), je však hlubší než pouhý odkaz na gutenbergovskou historiku. Celá stavba básně je vysloveně poplatná Goethovi, nehledě na málo podloženou domněnku o dalším inspiračním zdroji.¹⁶⁰ Vocel to nepopíral a v předmluvě se hájil tím, že mezi oběma hrdiny je zásadní rozdíl: Goethův Faust skutečně prožívá vše, co jej na cestě potkává, neubrání se ďáblu pokušení a teprve v závěru je zachráněn, zatímco Jan Kutenský je čistší, nedá se ďáblem strhnout a všemu, co se s ním děje, vlastně jen přihlíží. Jenže ten rozdíl mluví ve skutečnosti ve Vocelův nepospěch. Goethův mistrovský Faust je člověk chybující, ale živý; Vocelův Jan zůstává pasivním divákem, bezkrevnou loutkou pronášející autorovy úvahy. Stejně daleko má Duchamor (původně obdařený přílehavějším, ale jazykově neobratným jménem Bludasporý) k Mefistovi: kolísá mezi čertem z lidového divadla a obmyslným filozofem berlínského ražení. Je to kosmopolita,

159 Tento nápad byl vzkríšen A. J. *Vrtátkem* (1840), rozveden K. A. *Vinařickým* 1845 a vyvrácen V. V. Tomkem v tomtéž roce a svazku (*Tomek 1845*); vzbudil tehdy pozornost a polemiky i mimo Čechy (srov. *Jakubec 1934*, 646; k faustovské tematice *Kraus 1897*). Vocel sám (v poznámkách k *Labyrintu*) označuje myšlenku za neprokázanou, ale pro básnický účel vhodnou.

160 Podle *Haškovce 1912 a 1916* měl jím být román Théophile Dinocourta *Le serf de quinzième siècle* (1822, 1827) kvůli určitým paralelám v postavách. Ale v pečlivě vedených Vocelových záznamech o četbě se tento titul nevyskytuje. – Jinak ovšem lze rozpoznat další literární vlivy, zejména Kollárovu *Slávy dceru* a Dantovu *Božskou komedii*.

materialista, ateista, hegelovec, kantovec, nepřítel Slovanů – postava zcela záporná, ztělesňující dobu, která zpochybňuje leccos z toho, co předchozí generaci bylo svaté.

Dalo by se říci ještě mnoho, ale pro náš účel to stačí. *Labyrint slávy* ve srovnání s předchozími knihami-cykly je jednotným básnickým dílem a nesporným vyvrcholením Vocelovy tvorby. Jeho cenu ale snižuje jistá nepůvodnost základní myšlenky, tím spíše pak sterilita uměleckého projevu, neschopnost vytvořit trojrozměrné postavy, všudypřítomná tendence – navíc tendence k oslavě pasivní osvěty v národě myšlenkově uzavřeném před okolním světem.

Máme-li ovšem chápat dílo v kontextu doby, můžeme uvést i něco na Vocelovu obranu. Pokud jde o nedostatky formální – měla je tehdy v české literatuře snad každá historická báseň. Pokud jde o ideje – Vocel rozhodně nebyl absolutním staromilcem a nepřítelem novot; přesvědčíme se o tom v jeho publicistické a vědecké produkci. K myšlenkám vyjádřeným v *Labyrintu* jej vedl strach o budoucnost národa, na který se ovšem díval očima své generace, dospívající ve dvacátých a třicátých letech.

Jak na tuto snahu hleděli ti mladší, svědčí velmi kladná recenze v *České včele*: Karel Havlíček Borovský (? – *Anonym 1846d*) zde uznává důležitost a důstojnost klidného kulturního vývoje, ale na druhé straně soudí, že právě ve spravedlivém boji za svá práva se národ teprve stává sám sebou a dosahuje velikosti. „*Smažte husitskou válku z listův naší historie i shasnet sláva českého národa. Ta jediná doba váží více než celé ostatní naše dějství.*“ Nepopírá význam kultury, ale nesouhlasí s jednostranným osvětářstvím: „*Kterak by pouhé světlo mohlo být naším blahem ku př. bez statečnosti, bez moci národní (...) ?*“ Jsou chvíle, kdy i vzdělanec musí bojovat.¹⁶¹

A že ještě později dovedl Labyrint oslovit mladé čtenáře, dokládá chvála, kterou do svého deníku (francouzsky vedeného) vepsal v roce 1858 student Josef Kalousek, budoucí redaktor *Památek archeologických* (1874–77) a pak čelný český historik a politik: „*A présent je lis le poème de Vocel: Labyrint Slávy. Vítanější lidstvu starý blud, nežli pravda jasná, avšak nová! Cet un poème de mon goût!*“ (Fabini – Velek edd. 2020, 48. Zápis ze 13. 3. 1858.)

Labyrint, přestože kritikou v různé míře uvítaný (Havlíček jej řadí mezi „*nejznamenitější plody naší literatury*“ a podobně i Jakub Malý – 1846, 652 – kritik jindy spíše drsný, dokonce tvrdí, že je to „*nejznamenitější básnický ukaz poslední doby*“ a že „*tvorí novou epochu v básnictví českém, tak jako ji tvořila Slávy dcera*“), prosazovaný i německým překladem Wenzigovým,¹⁶² neměl nakonec úspěch proto, že nedosáhl toho, čeho před časem dosáhli *Přemyslovci*: jeho idea neodpovídala citění doby, která už chystala jeviště pro velké revoluční vystoupení evropských národů o dva roky později.

Není náhodou, že právě tady skončily Vocelovy pokusy o velké básnictví, bezprostředně obdivované, ale zakrátko nato překryté rychlým vzestupem kultu Máchova. (To „malé“ se ještě jednou objeví, ale na politické scéně – povšimneme si jej až v té souvislosti.) Důležitou roli přitom ovšem hrála rostoucí vědecká specializace, která už před polovinou 40. let

161 *Anonym 1846d*, 175. K tomuto posudku v *České včele* je zajímavá informace básníka Josefa Jaroslava Kaliny, Krolmusova přítele, v dopise přítelkyni Vilemíně Volfové do Bělehradu (*Kalina 1859*, 273): „*Vyzván psáti do Včely napsal jsem článek o Vocelovu Labyr. slávy a hle – skřesali mi ho; jen začátek je ode mne, ostatní si H. (avliček) dle svého vyvedl, tak že opak toho vypadl, co mnou zaměřeno!*“

162 Překlad byl hotov už v květnu 1847, ale nenašel nakladatele; objevila se jen ukázka v Ost und West (*Vocel 1846n*) a později – s obsáhlým redakčním výkladem Abela Lukšiče („*eine didaktische Dichtung im dramatisch-epischen Gewande*“) ve vídeňské revui *Slavische Blätter* (*Vocel 1865f*).

obracela Vocelovu pozornost jiným směrem. Svěrázně to komentovala Božena Němcová: „Vocel také nepíše, že je pán už.“¹⁶³

O Vocelově poezii bylo napsáno poměrně mnoho.¹⁶⁴ Názory se rozcházejí už za jeho života, později převládalo hodnocení stále strážlivější. Takové už celkem krátce po závěru Vocelovy poetické tvorby shrnul ve stručnosti novinář Vincenc Vávra-Haštalský (1856, 59), radikál z roku osmačtyřicátého: „V epickém básnictví vzbudil velikou pozornost Vocel se třemi velkými cykly (...) avšak vzor květnaté bujné řeči a mnohým velezdářilým jednotlivostem jeví se v nich jmenovitě v ‚Labyrintu slávy‘ tolik strážlivé přemítavosti, že vedle našich slovanských lyriků Čelakovského a Kollára místo pro podobně vynikajícího epika dosud uprázdňeno jest.“

Krátce po Vocelově smrti napsal P. Karel Šmídek (brněnský profesor češtiny, žák Klácelův) obsáhlou studii, dokazující, že Vocel vlastně nebyl velký básník (Šmídek 1875). Naopak Jaroslav Vrchlický v jubilejní stati z roku 1903 staví *Labyrint slávy* po bok *Slávy dceři*, označuje jej za „skladbu velké koncepce“ a „první pokus jednotné velké filosofické skladby básnické“. O novodobé, spíše odmítavé pojetí se zasloužili zejména literární historikové a kritičtí Jaroslav Vlček, Jan Jakubec a Arne Novák, přičemž nelze říci, že by – bez hlubšího seznámení s Vocelovou osobností – vždy přesně vystihli podstatu věci. Zejména u Nováka nacházíme i navzájem protikladné soudy: někde vytyká Vrchlickému, že „přeměňuje živý, vřelý, temperamentní zjev autorův na suché, povadlé schéma“ (to jde hlavně o Vocelovy poslední básně), jindy jej sám představuje jako pedanta se skrovnou obrazivostí; někde uvádí s uznáním, jak Vocel i Tyl „úmyslně se dopouštěli ideových anachronismů, (...) neutonuli v samoúčelném antikvářství, (...) nýbrž užívali obrazů minulosti k výchově svých současníků“, jindy má právě toto Vocelovi za zlé.

O významu básníka a jeho díla rozhodoval ovšem ohlas ve veřejnosti, o němž už bylo doloženo, že zprvu přesahoval uměleckou hodnotu veršů, souběžně s jejich postupným zdokonalováním věcným i formálním však z různých důvodů klesal a v době Vocelovy smrti šlo vlastně už spíše o literární památky; do konce dlouhého 19. století se ještě ukázky objevovaly v antologiích,¹⁶⁵ ve školních čítankách a sbírkách poezie pro mládež i dospělé (asi poprvé *Anonym 1861b*), pak už ani to ne – ostatně jako u naprosté většiny obrozenecké poezie.

Ještě spíše a pochopitelně byly zapomenuty básně příležitostné, ať už věnované do různých jednorázových tisků,¹⁶⁶ či po roce 1848 situací vynucené nebo jí využívající, jako je například devótně zbasněné *Plesání Čechů* ve sborníku k oslavě sňatku císaře Františka Josefa I. s Alžbětou Bavorskou (*Vocel 1854e*), úvodní báseň *Perly české* ve stejnojmenném almanachu, vydaného Maticí českou k návštěvě císařského páru v Praze (*Vocel 1855b*), nebo *Přání Čechů* z podobného slavnostního alba na oslavu stříbrné svatby excísaře Ferdinanda V. (*Vocel 1856a*; srov. *Zibrt 1911*). Nicméně je zajímavé, co ve vzpomínce na tu dobu zapsal Josef Václav Frič, po letech věznění se vracějící do Prahy:

163 V dopise V. Č. Bendlovi-Stránickému, b. d. (1858) – *Němcová 1930*, 721.

164 *Bělák 1860*; *Šmídek 1875*; *Bačkovský 1886*, 703–726; *Vlček 1896*; *týž 1898*; *Vrchlický 1903*; *Novák, A. 1903*; *týž 1905*; *týž 1922*; *týž 1928*; *Novák, V. 1917*; *týž 1921a*; *týž 1922*; *Jakubec 1934*; *Čapek 1938*; *Jiráč 1939* – 40; *týž 1940*; *Šťastný 1951a*; *týž 1972*; *týž 1974*; *Vodička red. 1960*; *Vlček 1960*; *Haman 1964*; *Hedvičková 1982*; *týž 1993*; *Homolová 2003*.

165 Např. *Bílý (ed.) 1891*; *Anonym 1897* resp. *A. K. 1897*;

166 Např. „Věžeň na Křivoklátě“ v Pospíšilově, Tylem redigovaném almanachu *České besedy* (Praha 1842, 5–11, historická poznámka 175; rkp. po r. 1840 s alter. názvy „Věžeň / Václav na K.“ v SOKA KH, k. 7, č. 349), nedatovaný „Horymírův skok“ (rkp. tamtéž k. 7, č. 337) nebo „Crecy a Marchek“ (1856 pro album *Viribus unitis* pro kongregaci mechitharistů – rkp. tamtéž č. 335). Do ČNM vložil jako redaktor svoji báseň „U hrobu J. Jungmanna“ (*Vocel 1847h*). Vocelovy rukopisy drobných příležitostných i jiných veršů (vše původní?), např. báseň do památníku Dagmar Rafnové, v SOKA KH, k. 7.

„Nejdříve vyhledal jsem si Vocela, kterýž, zabřednuv zatím do svých starožitností kelticko-křesťanských, dávno byl dal poesii vale! Přes všecko mé borování nevěstil slovanské poesii vůbec pražádné více budoucnosti.“ (Frič 1960, 481.)

Vocelovým skutečným básnickým odkazem tak zůstaly dva nevelké cykly, otištěné v *Musejníku* v roce 1849 – *Před Březnem r. 1848* a *Po Březnu r. 1848* – k nimž se ještě vrátíme. –

Uzavřeme tuto partii shrnující charakteristikou Jakuba Malého (1846, 650): „*Přemyslovec psal mladík rozpálený slavnými ději předků a vлил do nich všecku vroucnost citů duše hluboko dojaté; Meč a kalich psal muž vlasti a národu svého upřímně milovný, ale nemilými zkušenostmi mýlený; Labyrint slávy psal muž dozrálý, sám s sebou sjednocený, jenž přišel k nevyvratnému výsledku všech zkušeností svého života a na pevném nezměnném smýšlení se ustanovil.*“

Moderní rozbor Vocelova básnického díla dosud chybí a tento stručný přehled jím rozhodně být nemohl ani nechtěl. Má posloužit jako informace a upozornění, že nelze jako dosud posuzovat Vocelovo dílo odděleně od podmínek, za kterých vzniklo a účelu, jemuž mělo sloužit. Přes všechny nedostatky, které si dnes uvědomujeme, sehrálo ve své době významnou společenskou úlohu, třebaže spíše obsahem než formou, spíše ideou než uměním. Zjednodušeně, ale výstižně to shrnuje Jaroslav Vlček: „*Vocel nebyl básník, nýbrž světský kazatel.*“

Pro náš účel zbývá ještě přesvědčit se, zda a jak se ve Vocelově poezii odráží „pravěk“ a jeho památky, které zakrátko změní Vocela básníka ve Vocela vědce. Nelze si nevíšimnout, jak oblíbené u Čechů i českých Němců v poezii, beletrii i dramatické tvorbě byly v časech romantismu náměty z raných českých dějin a předchozí „pohanské doby“. Působil tu vliv starých pověstí (Hájkových) a na české straně zejména *Rukopisů*. Ovšem – jejich hrdinové byly až na ta jména a (pseudo)historické souvislosti středověkými rytíři, na jaké bylo publikum zvyklé z běžné dobové produkce. Není divu, archeologie byla ještě v plenkách a představy o „pohanské době“ se omezovaly na volné fantazie o uctívání bohů, žertvách, spalování mrtvých a pohřebních urnách. Proto nelze v těchto pracích¹⁶⁷ hledat snahu o posílení skutečného charakteru dávnověku, natož využití jeho reálií.

Totéž platí o Vocelových počátcích, ať už o *Harfě*, nebo o *Lumírovi* – malém eposu vycházejícím z *Rukopisů*, ale s vlastním silně romantickým příběhem, bohužel mnohomluvným a strojeným.¹⁶⁸ A marně bychom čekali něco více v *Přemyslovcích*, kteří přece dávali autorovi vynikající možnosti k uplatnění archeologických poznatků – kdyby jich v té době obecně nebylo tak poskrovnu a kdyby byl autor vůbec nějaké měl. Arne Novák (1928, 51) sice chválí „*opravdu básnický dar úbrnného pohledu do pohanského pravěku českého s jeho rodovými a rodinnými tragediemi vládcích plemen*“, ale s tím lze dnes těžko souhlasit. Pohanská knížata byla téměř stejnými rytíři jako středověcí králové, jenom že místo křesťanského Boha uctívali bohy své. Ti vypadají přesně tak jako falešné „retranské idoly“ z Meklenburska, které se tehdy ještě všeobecně těšily oblibě a důvěře:

*Na Petříně na posvátném vrchu (...)
v kobce socha jeví se Peruna
vyvýšena kouli nad ohromnou;
v ruce pravé nesa zlaté střěby,
v levé radlici má pravdyskumnou,*

*na skráních se koruna mu jiskří,
purpur královský mu zdobí šíje,
na obličej přísný, svatohrozný,
plamen obětnice blesky lije.*

(Libuše)

¹⁶⁷ Podrobněji Sklenář 2003.

¹⁶⁸ Vocel 1833a; k tomu Heyer 1932.

Velkolepé chrámy, purpur a zlato jsou na dvoře českých knížat samozřejmostí, stejně jako je nutné, aby autor o nich veršující užíval jazyka *Rukopisů*, zejména spojených adjektiv jako lepotvárný či svatohrozný. Souvislost je i věcná: stejné zbraně starých Čechů, stejný popis boje. Ale „pohanské“ básně jsou jen čtyři, pátá je věnována Bořivojovu křtu a tam již „*věž nad věží, hrad nad hradem ční*“, kolem paláců se stříbrnými báněmi vidíme „*rytíře, statné pány, oděné v nádherný zlatoblav*“. Křesťanství pak rychle vítězí, „*boří se kobky milených bohů, skřítky pod rumem chýší plakají*“, tj. modly domácích bůžků; pohané skončí v hrobkách, které se blíže nepopisují.

Něco o archeologii bychom čekali alespoň v rozsáhlých „Vysvětleních historických“ na konci knihy (*Vocel 1839a*, 163–191). Vocel jako vychovatel a domácí učitel se zalíbením v historii nemohl opomenout příležitost, aby čtenářům vysvětlil, oč vlastně v jeho básních jde, a cituje přitom různé prameny a zpracování domácí i cizí. K archeologii se blíží jen tehdy, když vykládá podle Schwoyovy topografie (*Schwoy 1793*, 659; *Vocel t.* 166), že velkomoravský Velehrad stával poblíž dnešního kláštera, na kopci Hrádku, kde prý se při stavbě kostela v 17. století našly stopy starých staveb; v básni pak podotýká, že „*nezbývají ani rumy hradu, / rod kde Mojemírův kraloval*“.

Jen o málo zajímavější jsou projevy vztahu k nejstarší minulosti v *Elegiích beskydských* (*Vocel 1839c*) s obrazem pohanské slavnosti před sochou boha Radhoště. Jestliže v *Přemyslovcích* podíl pohanské látky logicky vyplývá z chronologického uspořádání, a přesto je omezen na minimum, tady se k ní Vocel naopak blíží záměrně, pod vlivem romantických asociací vzbuzených návštěvou Radhoště – domněle svatyně staroslovanského boha Radegasta. V jednom ze zpěvů elegie také líčí pohanskou slavnost před sochou božstva.

Slovanský dávnovek byl vlastně poměrně vděčným prostředím pro autory: čím méně se o něm vědělo, tím snadnější bylo promítat do něj romantické představy o velikosti národa v minulých časech. „*Rádaby má píseň k dobám zalétala, / kde slovanské slávy proud se brdě vine*“ touží básník a fantazie jej snadno přenáší tam, kde „*v chrámě pak velebném ze drabého kovu / socha Radogosta pne se do výsosti*“ – jako Perun na Petříně. Nové je tu ale vědomí, že ani tak staré události nezanikly beze stop:

*Zde památka říše dávnošedé,
rozpadlé před věky v zřícenině:
to památka moravanských králů,
ledva tušená pamětí synů!*

Byla to pochopitelně na Vocelově oblíbené Moravě s příběhy o Svatoplukově říši, tajemným Radhoštěm a domnělými zříceninami Velehradu, kde si básník poprvé uvědomil, že i nejstarší líčení dějin by bylo možné stopovat. A protože „*jest to láska, která srdce váže / k brobu vyhynulé národnosti*“, může se projevem lásky k národu stát i hledání hrobů jeho předků:

*Hroby však, v nichž dřímá naše sláva,
kryje tmavý rum a zvadlá tráva!*

Prozatím tedy zůstalo jen při myšlence. Ale počátek čtyřicátých let přinesl změnu. Jestliže autorem *Přemyslovců* a *Elegie beskydské* byl šlechtický vychovatel s nevyhraněným zájmem

o dějiny, *Labyrint slávy* psal už archeolog v dobovém smyslu profesionální, i když při tehdejší úrovni vědomostí o pravěku to mnoho neznamenalo, a tento fakt se v *Labyrintu* odrazil.

Faustovská látka poskytuje zdánlivě málo příležitostí k archeologickým exkurzům, ale nebyl to jen *Faust*, nýbrž i *Slávy dcera*, kdo stál u kolébky nového díla, a Vocelův Jan ve snu využívá ďáblovyh služeb k cestě do slovanské minulosti.

*Vědět chci, co hlavní působení
v život praslovanský mělo? (...)
Zhlédnouti chci v dnešní doby spěchu,
obraz povahy pradávnych Čechů.*

Duchamor tedy slibuje: „*Otevru ti dávných věků hroby*“ a začíná exkurzi výkladem o prvotním přírodním stavu lidstva, kdy „*národ každý původ svůj co robě / v přírodě před dávným věkem vzal (...)* k prsu matky přírody se vinul / *teď se klaněl jí, teď strachen hynul*“ – což církevní cenzura kupodivu přehlédla, ačkoli téměř zároveň s ní bude mít Vocel vážné problémy kvůli obdobnému výkladu J. S. Tomíčka. Snad proto pasáž prošla, že tady jde vlastně o výklad ďáblův, vycházející z tehdy už užívané analogie mezi prvními lidmi a primitivními kmeny jiných světadílů, jak ji už dříve u nás reprodukovali (kněží) J. L. Ziegler nebo Jan Javornický. Janova pozornost se však nerozptyluje tak široce, jde mu o něco jiného, a proto Duchamor uzavírá:

*Nicméně já dle své povinnosti
zavedu tě k hrobu minulosti:
spatříš dříve, než zableskne ráno,
před věky co v Čechách pochováno!*

Zavádí jej nejprve do doby boje pohanů s křesťany v duchu Hájkovy kroniky, opět s četnými jazykovými reflexemi z *Rukopisů*; pohanští hrdinové se železnými mlaty mají kupodivu tentokrát už více básnickových sympatií než křesťané, označení jako vrazi (tj. nepřátelé) ze západu – jde tedy vlastně o boj Čechů s Němci. Místo idylického života, jaký Jan doufal spatřit, předvádí mu Duchamor krveprolití a vraždění. Pak jej nechá probudit se v pohanském obětním háji a aby jej přesvědčil o skutečnosti toho, co ve snu viděl, otvírá před ním staré hroby:

*Z mohyl otvorů tam rozšklebených
strašné svleky mrtvol vydobyté,
hnáty plísni věků dávných kryté
spatřuje teď uděšený znak.
Ejhle, kostlivci tam obromnému
zlatá hřívá, kněže, vůdce znak,
na žebřích se leskne, takéť jemu
kruby z mědi hnáty bílé zdobí;*

*meč zhlodaný třikrát rozlomený
po kostlivce boku odpočívá;
vedlé velikána kosti ženy
na černé jsou půdě rozloženy,
ježto žlatoskvoucí kov ukrývá.
Modrá teď, teď rudá hadů záře
po kostích a zlatém šperku téká,
živým leskem šlehnouc v mrtvol tváře,
oko smrtelníka hrůzou léká.¹⁶⁹*

169 Svleky – mrtvoly (z polského zwłoki); hřívá – hřívna, kovový nákrční kruh jako ozdoba; Vocel vykládá zpočátku hřívnu jako řetěz, *krk a prsa zdobící* (podobně K. V. Zap jako *zvláštní klenot na řetězu na prsou muže*), pak se ustálil výklad zprvu uvedený (srov. *Sklenář 2001a*, 15).

To je tedy první – spíše z literatury než z autopsie vzaty – popis archeologického nálezu v české poezii, kde zatím figurovaly nanejvýš fiktivní lebky jako symbol – například *lebky otců*, jež v básni Jana Slavomíra Tomíčka *Ples lebek* vyzývají potomka: „...i vyrvi dýku z duše svoji vlasti a brůzypný upokoj náš hrob“ (*Tomíček 1834b*). Zároveň je ale možná nejlepší svého druhu v romantické poezii vůbec; rozhodně může soutěžit s oblíbenými citáty ze soudobých „archeologických“ básní anglických.¹⁷⁰ Pro autora nedávno vyšlého pojednání *O hrobách a mohylách pobanských v Čechách* (*Vocel 1844a*) to nebyl nesnadný úkol, i když takovýchto hrobů na vlastní oči zatím mnoho neviděl. Romantická nálada popisu je ovšem dokonalá.

Když se Duchamor tímto divadlem Janovi nezavděčil, slibuje mu další exkurzi k pobaltským Slovanům. Tady se vcelku mohly uplatnit jen rané historické zprávy a mytologické fantazie o Svantovítovi či Arkoně bez archeologického aspektu. Podobně je tomu s písní srbského pěvce na Sále, při setkání se Svatoplukem na Moravě (kopec se zříceninami má být zřejmě opět Hrádek u velehradského kláštera podle Schwoye, tak jako už v *Přemyslovcích*), tím spíše na Visle, v Tatrách, na Balkáně či v Moskvě.

Všude, kam jej Duchamor zavede, vidí Jan jen „obraz bíd a dávných strastí“, krveprolití a zánik Slovanů. Ztrácí chuť k další pouti, ale Duchamor slibuje, že mu ukáže kořeny všeho neštěstí, související už se vznikem Slovanů. Jan se konečně dá přemluvit:

*Nuže pověz, v kterém koutu země
vzalo původ Slávských otců plémě?*

A Vocel jako tehdy ještě přesvědčený žák *Slávy dcery* a pozdějších Kollárových úvah v duchu zjednodušené indoevropské teorie odpovídá Duchamorovými ústy:

*V Indii, tam kde se pepře rodí,
národ Budhinův měl dávná sídla,
na Rusi pak zrobil sobě bydla.
Přepodivnou cestou osud vodí
národy: neb část těch Budhinů,*

*Budinů neb Vodínů –
podiv se pak té mé učenosti! –
k západu a severu jest zasha,
kdežto novou vlast i jméno našla.*

Následuje barvitý obraz indické pravlasti, tropické přírody kombinované s představou o buddhisticko-brahmánském náboženství (uplatní se tu i několik falešných českých mytologických glos Hankových ve středověkém rukopise *NM Mater verborum*). Jenže do idyly vtrhne nepřítel, porube „Budhy bojovníky“ a zbytky kmene Budhinů (což je v duchu dobové indomanie interpretované jméno východoevropského kmene Budinů ve starověké Skythii podle Hérodota) prchají k Himalájím... Duchamor vysvětlí Janovi, že všechny útrapy Slovanů pocházejí z jejich věrnosti víře a národní myšlence a začíná zvolna se svou propagací materialismu a kosmopolitismu.

Ale tuto snahu – ovšemže marnou – už sledovat nebudeme. Stačí, že jsme se přesvědčili o tom, že *Přemyslovci* přes všechny možnosti námětu nemají ještě s budoucím Vocelovým vědeckým zaměřením celkem nic společného, že v *Elegii beskydské* vystupují už první náznaky zájmu o památky a konečně v *Labyrintu slávy* jsou již výrazně zastoupeny archeologické nálezy i romantické, dobovou indomanií poznamenané domněnky o původu Slovanů. Je

170 Např. *Marsden 1974*; stručně k tomu *Sklenář 2020*, 287.

to také poslední velká báseň. Napříště už bude Vocel vyjadřovat své názory formou odborných publikací a jeho angažovanou poezii tak uzavírá symbolická výzva, jakési archeologické motto – trojverší, kterým končí poslední z jeho „pobřežnových“ básní, sestina *K bratřím*, a v němž je podle Jaroslava Vrchlického shrnuta životní filozofie Vocelova.¹⁷¹

*Včela snáší medy z brobních květů,
z tmavé skály prýští potok jasný,
z mrtvých dějů křísit věk se učme!*

„...snášejme do těchto listů duševní zbraně...“

VOCEL – REDAKTOR ČASOPISU ČESKÉHO MUSEUM (1843–1850)

Poté, co se rozloučil se svým posledním vychovatelským místem, přišel tedy Vocel 15. září 1842 natrvalo do Prahy, dobře zaopatřen několika penzemi od Šternberků, Salmů a Harrachů v celkové výši 733 zlatých ročně. To byl obnos vyšší než později jeho nástupní plat univerzitního profesora a dovoloval mu, aby se celkem nezávisle mohl věnovat svým literárním zálibám.

Navíc nepřicházel do střediska českého kulturního života jako neznámá osoba. Jeho vstup do zdejší společnosti byl provázen známostmi a přátelskými styky s různými šlechtickými rodinami, ve vzdělaných kruzích měšťanské společnosti, zejména vlastenecky orientované, jej zase doporučovala činnost literární, zejména básnická. To mělo značný význam, protože šlo o dva odlišné, navzájem se neprostupující světy. V rodícím se českém národě, jehož struktura byla ochuzena o aristokracii („první společnost“), zastávala vedoucí úlohu právě měšťanská inteligence.¹⁷² A v té už byly značné rozdíly.

Věrným průvodcem českých literátů už od počátků obrození byly stísněné finanční poměry, ne-li přímo nouze. „Obětovat se literatuře“ nebyla v projevech tehdejších literátů jen prázdná fráze. Ve 40. letech se v Praze živilí nezávislým spisovatelstvím jen jednotlivci – F. S. Kodým, J. Malý, J. S. Tomíček, J. Franta Šumavský – a žádný z nich z této práce nezbohatl. Naproti tomu Vocel se ihned zařadil na „aristokratické“ křídlo české národní společnosti vedle Palackého, s nímž se sblížil už ve Vídni na jaře 1841, kdy se v jeho deníku častěji objevují společné schůzky a porady.¹⁷³

Podobně jako dříve Palacký, přichází i Vocel (snad právě Palackým pozván) do Prahy se záměrem proniknout do této společnosti, získat zde postavení a činně se zúčastnit jejího života; naproti tomu jeho literární ambice už nebyly tak výrazné jako v době, kdy se chtěl

171 Vocel 1849f, 113; Vrchlický 1903, 32. Dlužno poznamenat, že tento obraz pochází od Johanna Wolfganga Goetheho (Zpěv duchů nad vodami). Verš „Strömt von der hohen steilen Felsenwand der reine Straf“ překládá Josef Jungmann „Z vysoké, příkré skály pramen vyřínuje čistý“ (Krok I.11., 1821, 29). Vocel mu ovšem přidal významuplný protiklad tmavý x jasný.

172 K tomu např. Šamberger 1976, Urban 1978, týž 1982.

173 4. 3. 1841 „důležité rozmlouvání“, 6. 3. „navštívení Palackého, důležité rozpravy“, 12. 3. „Abends Gesellsch. Palacky, Beck, Dvořáček, velmi důležité rozpravy až do 11 ½ v noci“; 17. 3. „Diner mit Palacky beim Grafen“.

Pavel Josef Šafařík.

usadit v Brně a vydávat tam časopis. Tuto neujasněnost záměrů v prvních týdnech Vocelova pobytu v Praze zachycuje doktor Václav Staněk v dopise F. L. Čelakovskému: „*Máme zde pana Vocela, jenžto chce nyní zde zůstat i s námi pracovat, ke kterému oboru přilne, zdali historickému nebo pouze belletristickému, nevím.*“¹⁷⁴

Že jeho příchod neunikl pozornosti a zájmu vlastenecké společnosti, svědčí i další ohlasy. Připomeňme básníka a filologa Karla Aloise Vinařického, jenž psal Čelakovskému 10. 10. 1842 jako novinu: „*Tyto dny sem přijel Vocel a bodlá zde asi 3 měsíce zůstat. Snad ho přemluvíme pro usazení se v Praze.*“ V jiném dopise pak sděluje: „*Seznámil jsem se s p. Vocelem, zpěvcem ‚Přemyslovců‘ a nyní ‚Kalicha a meče‘. Dobrý to přírůstek našincům a muž, který do sebe má ctibodného rázu; pěknou o něm chovám naději.*“¹⁷⁵

Vocel rozhodně nebyl typem bohéma žijícího ze dne na den, a protože jeho příjem, třebaže solidní, mu přece jen nezajišťoval bezpracný život (jaký by mu ostatně při jeho činnosti a plánech nevyhovoval), začal brzy hledat postavení spíše nezávislé a vlivné než finančně zcela zajištěné, v němž by mohl prospívat české literatuře. Jeho poměr ku Praze nebyval nejlepší, ale přesto to již dříve navazoval vztahy a nyní se směr jeho úvah obrátil k Českému (Národnímu) muzeu.

174 29. 9. 1842 – Čelakovský (ed.) 1871, 231. – M.Dr. V. Staněk (1804–1871), významný lékař i kulturní a politický činitel, švagr J. Friče, průkopník antropologie v dobovém pojetí (Staněk 1840), spolu s Vocelem byli pak poslanci říšského sněmu v Kroměříži 1848–49.

175 Listy z 10. 10. a 20. 11. 1842 – Slavík (ed.) 1909, 54, 452.